

Transportader Maas

Een keizertje en de jongens van Pepijn.

Voor de ecclesiologische ontwikkeling van de Lage Landen, inzonderheid Brabant, is de transportader Maas van groot geopolitiek belang geweest. Het gaat om een typische regenrivier. Na de ineenstorting van het Romeinse Rijk in 476 --- het keizertje Caesarulus Romulus krijgt stomweg zijn congé van zijn militaire camarilla, die hem eerder op de troon hielp – besluit de bisschop van Rome eenvoudigweg in het daardoor ontstane machtsvacuüm te springen.

Maar de Noord-Frankische vorsten, die we de Pepiniden noemen komen op hetzelfde idee. Hun mythische dynastieke stamvader, hoofd van de familie, is een zekere *Pepijn van Herstal*. Ze hebben soevereiniteitspretenties. Maar evenals die bisschop ontbreekt het daartoe hen aan voldoende doorzettingsmacht.

De internationale gezagslegitimatie

Om die te krijgen moeten beiden een bovenzinnelijke legitimatie zoeken bij de Albeheerser of Schepper. De bisschop zit daartoe dicht bij het vuur. Hij is perfect priester. In de dagelijkse mis spreekt hij met God. Maar een flink leger dat effectieve bezettingen kan leggen heeft hij niet. Dat hebben de Pepiniden wél.

Maar met God spreken, dat kunnen ze niet, want daarvoor moet je in deze tijd het alleenzaligmakend Latijn spreken en kunnen schrijven, vergeet dat niet. God spreekt echt alleen maar in deze chaotische periode met hen die deze mystieke capaciteit hebben. De Pepiniden en de bisschop hebben dus complementaire competenties, in moderne management termen. Om hun strategische doel te verwezenlijken hebben ze elkaar nodig.

De Romeinse noordelijke limes

Wat is dat? De borging van de noordgrenzen van het Romeinse Rijk, de befaamde limes. Tegen de invallen van de brute Germaanse stammen. Zoals ook Caesars probleem was. De Pepiniden zorgen daarom dat ze in hun gevolg van hovelingen militairement georganiseerde priesters hebben zitten. Benedictijnen.

Die hebben contact met die bisschop. Die de pretentie ontwikkelt dat hij de plaatsvervanger is van Christus. Bisschop en Pepiniden willen aan de Rijn een ondoordringbaar militaire bestandslinie vestigen. Eindigend in de Germaanse Zee bij Katwijk, bij het fort Brittenburg. De Noordzee dus. De Pepiniden redden dat, gelegitimeerd als militaire opperbevelhebbers door die bisschop. Hun nakomeling *Karel de Grote* flikt het.

De linkeroever met grintbedding van de Maas

Essentieel bij deze onderneming is de beheersing van de Maas. Omdat dat een prima bevolgbare watergang kan zijn, links waarvan legers kunnen marcheren over de grintafzettingen die deze rivier eeuwenlang, na de beëindiging van de Laatste Grote IJstijd, heeft gevormd. De Pepiniden zagen de beheersing van deze natuurlijke legeroute vanaf Verdun meteen als logistieke randvoorwaarde voor hun geopolitiek. De Bisschop van Rome óók. Hij geeft de priesters in de legertrossen van de Frankische woestelingen de concessie om kloosters te stichten met Abten.

Bisschoppen dus. Karel begrijpt best wat de bedoeling is: deze Abten moeten de claims van die Romeinse Bisschop verzilveren, wanneer zijn onderbevelhebbers garnizoenen gaan leggen op die route om Karels Legers permanente doorgang noordwaarts te zekeren. Die kerkvorst in Rome wil deze Abten gebruiken als permanente vertegenwoordigers. Topambtenaren met fiscaliteitsbevoegheden. Karel wil ze óók als zodanig aanwenden. Hij vindt het goed, als er één in Tongeren gaat zitten.

De aanstelling van onder-Abten

Die staat hij weer toe om ook weer Abten aan te stellen, als ze dan die fiscaliteit ook maar aanwenden voor Karel. Dat is voor de Romeinse bisschop acceptabel. Hij moet wel. Zijn Rome wordt voortdurend belegerd. Hij heeft Karel nodig. Hij heeft zelf troepen proberen te lichten. Maar dat lukte niet. Omdat hij geen soldij kon betalen. Maar hij heeft een troef achter de hand. Hij weet dat Karel troepen aanvoert om noordelijk westwaarts uit te waaieren in het geheimzinnige en ondoordringbare Taxandrië.

Expeditionaire brigades kunnen bij diverse doorwaadbare plaatsen vlotten droogtrekken op de linkerbedding van de Maas. De daarop liggende voorraden kunnen dienen om verschansingen op te trekken. Daar kan Karel garnizoeneringen treffen. Dat zijn dan steunpunten waaruit de brigades de linker glooiingen van het brakke land – Bra-bant – kunnen veiligstellen op de plaatsen die de Romeinen ook voor dat doel al bezigden.

Maastricht en Horne

Bij Verdun, Namen, Ultra Trajectum, Maastricht liggen deze zware schansen. En bij de derde zware linkermeandering, de Horne, waar permanente banken liggen. In de kerstnacht van 800 haalt de Romeinse bisschop, Leo III, zijn ultieme streek uit.

Karel komt net binnen in diens frontportico om eerbiedig begroet te worden met een knieval door Leo. Leo moet dankbaar zijn met Karels komst. Want

Karel heeft net Leo's leven gered. De Barbaren belegerden de Mons Vaticana. Waarop Leo's Paleis en Basiliek.

Maar Karel ontzette Leo. Leo zal dus dankbaar zijn. Maar Leo plaatst, zonder te knielen, ineens de zegenende rechterhand op Karels kruin. En zalft hem met heilige olie, onverstaanbare gierende klanken uitstotend. Want Leo's tong is net uitgerukt. Karel is nu keizer, deelt de priesterlijke klerk van de Vaticaanse administratie vriendelijk aan Karel mee. Zeker, maar de bisschop is daarmee diens hiërarchische meerdere.

Dat staat ook in de Bulla die direct wereldkundig wordt gemaakt aan genoemde Abten. Dat zal betekenisbepalend worden in het brakke land. Dat Bra-bant. Dat Karel dacht te veroveren op eigen doft. Want Rome stelt nu gauw Abten aan in Metz en Truiden. Met als opdracht Karel achterna te komen met Benedictijnen als Karel dat brakke omnevelde land gaat intrekken. Om ook fortificatietjes te stichten: schuurkerkjes. In Woensel. En Strijp. Steeds bij waterlopen, verbonden met de Maasbedding.

Verdelingsverdrag van Meerssen 870-876

Karels making

Karel de Grote heeft ook niet het eeuwige leven. Hij sterft in Aken op 28 januari 814 als keizer van het Heilige Roomse Rijk der Teutoonse Natie. Dat rijk omvat geheel Frankenland, het huidige Duitsland, een westelijk stuk van Polen, Hongarije en stukken Bessarabië en Walachije. Hij is *Pater Europae*. Karel weet goed dat zijn erfenis zorgen gaat baren. Er is de Salische wet over de opvolging in territoriale rechtsaanspraken. Alleen mannen die erkende zoons zijn van de erflater kunnen deze aanspraken erven. Zij hebben daarover een legitieme aanspraak in gelijke delen van het territoir. Ze kunnen echter bij testament uit hun legitieme delen worden ontzet.

Dat doet Karel. Hij wijst in 813 alleen de legitieme erfgenaam Lodewijk, bijgenaamd De Vrome, aan tot opvolger. Er lopen echter veel bastaardzoons rond, die het er niet bij laten zitten. Ze vechten deze making aan. Karel was niet toerekenbaar toen hij ze deed. Er komen oorlogen van. Lodewijk wordt genoodzaakt zijn rijk in drieën te splitsen ten behoeve van zijn legitieme zonen. Dat doet hij weer bij testamentaire making, die uitgevoerd moet worden bij overeenkomst tussen deze zonen. Dat geschiedt bij het verdelingsverdrag van Verdun in augustus 843. Zoon Karel krijgt het westelijk Franken-rijk. Zoon Lotharius het middenrijk, dat de Lage Landen mede omvat. Zoon Lodewijk krijgt

het oostelijk Rijk dat ook, soms, wel Duitsland of Teutoonsland wordt genoemd. Oostelijk daarvan liggen territoriale enclaves zoals westelijk Polen, Bohemen, Bessarabië en Walachije.

Die willen niet bij dat Duitsland horen. Ze vinden dat Teutonen patjepeërs zijn. Ze zullen zelf wel koninkrijkes scheppen. Die een soort grensarrangementen treffen met die Teutonen. Lodewijk komt dus met hen in oorlog.

De Maas als grensrivier

De Maas, ontstaan onder Verdun uit een zoetwaterbel, aangevuld met regenwater uit sprongen en zijbeken is de grensrivier tussen het Middenrijk en Frankenland. Karel zegt, dat het beheer van de grintbedding links hem toekomt. Dat kan Lotharius niet goedvinden. Die bedding is de enige legerweg noordelijk die altijd begaanbaar is. Staat hij een exclusieve soevereiniteitsaanspraak daarop toe aan de koningen van de Franken, dan weet hij zeker dat deze gasten noordwaarts opmarcheren en gronden gaan annexeren ten nadele van zijn rijk. Dat is exact de toelag van Karel en Lodewijk.

Weer dreigt oorlog. Bestanden worden geschonden, grenstoescheidings-uitvoeringsovereenkomsten niet nagekomen. De Maasgebieden worden gedestabiliseerd. Daaraan wordt een einde gemaakt bij het uitvoeringsverdrag van Meerssen van 870, waarbij weer uitvoeringsarrangementen horen. Die moeten de territoriale toescheidingen heel precies definiëren. De binnengrenzen van Karels Europese Rijk. Zoals bij de Uitvoeringsovereenkomst van het Verdrag van Schengen in 1993. Daarin werden de binnengrenzen gedefinieerd bij kaarten tussen de staten die het Verdrag van Schengen

ratificeerden: Frankrijk, Duitsland, België, Nederland en Luxemburg. En daarin werden ook de buitengrenzen vastgesteld met hun doorlaatposten.

Compensatoire maatregelen bij de binnengrenzen

En de plichten om te komen tot een sluitende buitengrenscontrole, zulks om de toegangsverschaffing door of aan illegale vreemdelingen te voorkomen. Dat zouden dan de compensatoire maatregelen zijn ter voorkoming van de massale influx van illegalen in het Schengen-rechtsgebied. Dat vindt men ook rudimentair allemaal terug in de uitvoeringsarrangementen van het Verdrag van Meerssen, gefinaliseerd in 876. Centraal staat daarbij het statuut van de Maas als grensrivier tussen Frankenland en Teutonenland.

Bij dat verdrag van Meerssen worden ook vergelijkbare voorzieningen getroffen voor de Schelde, de Rijn, de Saône en de Rhône. Maar de meeste aandacht wordt geschonken aan de Maas. Iedereen wist destijds dat die voor de Romeinen van essentiële betekenis was geweest bij troepenverplaatsingen, omdat ze permanent bevolotbaar was. De brigades, detachementen en divisies konden daarom steeds bevoorraad worden en blijven, ook bij onverwachte opbrekingen en uitvallen. Dat zal in de naaste toekomst niet anders zijn. Die logistiek zal steeds bij militaire operaties vereist zijn, vooral omdat de bestrate of begrinte Romeinse heirbanen niet goed meer onderhouden worden.

Die Maas wordt eeuwigdurend *geneutraliseerd*. Ze is eigenlijk van niemand. En dus van allen. Dat wordt natuurlijk weer een bron van conflicten. Dat ziet iedereen ook in. Die neutraliteit moet gewapenderhand worden geborgd. Door politionele expeditionaire troepen. Te commanderen door een soort Eurocommissaris die buiten de erfconflicten blijft. Want dat ook die steeds de kop op zullen steken bij versterf van de opvolgers van de garanten van die neutraliteit, dat snapt iedereen in 876 ook best.

Prins-Bisschop van Luik

Een supranationaal commissaris

Die Eurocommissaris krijgt tot taak de neutraliteit van de Maas als watergang voor transporten gewapend eeuwigdurend te garanderen aan de ratificatoren van het Uitvoeringsverdrag van 876. Dat zijn de monarchen en hun rechtsoptvolgers genoemd in het Verdrag van Verdun van 843. Let op, want dat is iets waar wij in deze tijd niet zo gewoon meer aan zijn. De koningen, keizers en hertogen die soevereiniteit dragen zijn adreessaat van deze plicht, niet hun staten, hun regeringen of mogendheden laat staan hun onderdanen. Die

kunnen nooit een beroep doen op deze plicht. En al evenmin op de mogelijke waarborgen die deze plichtvervulling voor hen zou kunnen oproepen.

Er verblijven in de uiterst uitgestrekte Maasvallei veel mensen metterwoon. Zij oefenen daar hun nering, onderneming, beroep, aanstelling of nijverheid uit. Er is ook veel handelsverkeer. Verslonst de commissaris de plicht, dan hebben zij als allereersten daar last van. Komen vreemde troepen die niet onder commando staan van deze soevereiniteitsdragers en daar ook niet toe behoord hebben – deserteurs, verminkten die op het slagveld bleven maar overleefden, gedrosten of uit het soldatenverband ontslagenen – toch aanzetten over de grintbeddingen links van de Maas terwijl er niet door de commissaris adequaat tegen wordt opgetreden, plunderen zij vervolgens, verkrachten zij, vernielen ze of stichten ze brand, dan is de commissaris jegens deze inwoners of verblijfsberechtigden niet aansprakelijk.

Over de regeling van de neutraliteit, de afdwingbaarheid ervan, de beperkte werkingsomvang ervan naar tijd, plaats en personen is zeven jaar onderhandeld. Goed voor de middenstand van Meerssen. En voor de gemeente. Die hield er een fraaie gothische vergaderaula aan over, uiteindelijk. Wel na veel verbouwingen. Tot diep in de latere middeleeuwen. Want er werden nog vervolgconferenties geboekt.

De individuele inwoners hebben geen rechten

Deze inwoners kunnen aan het volkerenrecht geen rechten ontleen. Nooit. De soevereine gebieders wel, maar alleen te hunnen eigen behoefte als

ambtsdragers. De koning van Frankrijk kan bij de commissaris klagen dat hij een aantal belastingplichtigen mist die bij een plundering of marodeursactie zijn omgekomen. Die commissaris kan dan schadeplichtig zijn. Jegens die koning. Niet jegens de bloed- of aanverwanten van de boer die zijn veestapel niet prijs gaf aan bedelaarsbenden die verminkte soldaten vormden nadat zij uit hun dienst werden gezet door de zendende mogendheid, die ze niet meer of niet langer kon gebruiken als onderdelen van het veldleger.

De steden en dorpen zullen dat ook moeten ervaren, als dergelijke benden hen brandschatten of belegeren. Luik zelf bijvoorbeeld, als gemeente. Of Namen als stad. Zij zijn technisch geen rechtssubjecten naar het middeleeuwse volkerenrecht. Dat zullen ze tot ver in de twintigste eeuw niet zijn. België is in 1831 eeuwigdurend neutraal verklaard door Pruisen, Rusland, Groot-Brittannië, Frankrijk en Oostenrijk. Maar als dan Duitse troepen het centrum van Luik platbombarderen en de burgerbevolking doden, gijzelen en verkrachten in augustus 1914 kunnen de Luikenaars niets ontleen aan de garanties van deze mogendheden in 1831 gegeven. Ook al erkent Berlijn volmondig dat Pruisen deze garanties heeft overgedragen aan Keizerlijk Duitsland in 1870. Dat Keizerrijk is zeker getreden in alle rechten en plichten die aan die garanties zijn verbonden.

Maar alleen jegens de andere garanten. De mogendheden. Niet de burgers die slachtoffer zijn geworden van de rechtsschennis die Duitsland beging toen het neutraal België op 3 augustus 1914 binnenviel. De Saksische infanteristen begonnen al op de rechter-Maasoever Belgische burgers, kinderen inbegrepen, te vermoorden, te verkrachten, te mishandelen, hun woningen te vernielen en te beplunderen, hun dorpen en steden in brand te zetten en hun drinkwater te vergiften.

Zeker: in 1919 geeft de Duitse minister van Buitenlandse Zaken dat toe. Maar hij zegt erbij dat daarmee niet de schadeplichtigheid van Duitsland jegens die burgerbevolking erkend is. Die plichtigheid mogen de mogendheden van 1831 tezamen inroepen. Ten laste van Duitsland. Dat zal ze bezwaarlijk vallen, want

Rusland kan dat niet. Het is immers niet aanwezig op de Vredesconferentie te Versailles. Dat willen de westelijke geallieerden ook niet. Daarmee vervat, zegt die Duitse minister, het verhaalsrecht van die garanderende mogendheden. Vergis je niet: zo zal het tot 1945 ook blijven. Dan maken de Verenigde Naties aan deze interpretatie een geducht einde.

Een bisschop wordt commissoriaal garant

De monarchen in 876 kijken nu, wie de functie van deze commissaris zal waarnemen. Het moet een functionaris zijn die niet dynastiek aan een van de monarchen gelieerd is. En hij moet ook niet van zins zijn zulk een dynastie in familiale kring te gaan opzetten. Het moet daarom een celibatair geestelijke zijn.

De bisschop van Luik, die resideert op de plaats waar de beek de Jeker zich verenigt met de Maas. De eerste is Notker of Notger (930-1008). Hij is de achttiende bisschop van Luik. Hij draagt onder zijn kazuifel nog geen harnas. Zijn opvolgers gaan dat wel doen. Zij dragen ook soms een prinsenkroon rondom hun mijter. Ze voeren ook een wapenroep en blazoën. Die prelaat mag geen zoons hebben. Op papier. Hij heeft ze wel, natuurlijk, maar rechtens mogen ze er niet zijn volgens het universele canonieke recht, dat in deze tijd alle andere recht overstijgt. Het kerkelijk recht zoals goedgevonden en verstaan door de bisschop van Rome. Dat krijgt dus te dezen de prioriteit of het primaat boven het wereldlijk Salische recht dat Karel de Grote nog moest accepteren.

De kerkvorst te Rome vindt dat prachtig, want dat is weer een stapje nader in de richting van het absoluut primaat van de Apostel die Petrus opvolgde en in de dertiende eeuw zich Plaatsvervanger van Christus zal mogen noemen. In de

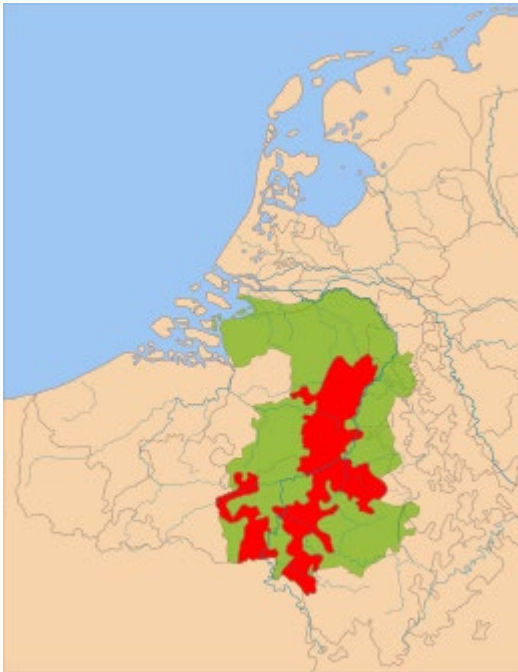
tijd van Bonifatius VIII zal die titel in de Bulla Una Sancta (1302) voor deze bisschop die zich dan definitief Paus mag noemen gereserveerd worden. Geopolitiek scoort die Romeinse kerkvorst met deze bepaling uit het Uitvoeringsakkoord van Meerssen dus geweldig. Deze Luikse bisschop, op zijn beurt, krijgt nu de prinsen-titel. Want hij is een soeverein militair heerser met een eigenstandige zwaarmacht geworden.

De financiële afhechting

Maar die macht uitoefenen kost geld. Veel. Waar haalt de Prins-bisschop de centen vandaan? De garanten treffen daartoe twee voorzieningen. Ze bepalen dat ze dat zelf niet gaan betalen. Logisch. Want dan wordt immers de neutraliteitsgarantie effectief geheel afhankelijk van de monarchen die elkaar regelmatig naar het leven staan. Daar komt dan niets van terecht. De Prins-Bisschop van Luik mag nu:

- Een wapenindustrie vestigen in Luik en op de rechteroever van De Maas. Zwaarden, harnassen, lansen, en later vuurroeren, mortieren, zijdgeweren en bijbehorende onderdelen, ammunitie en hoogexplosieve stoffen. Gouden handel. De prelaat krijgt daarvoor het monopolie in noordelijk West Europa. Geborgd door de garanten. De prelaat gaat daarin heel ver tot 1795. Dat jaar brengt hem onttroning als wereldlijk soeverein. Door de principes Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap moet hij zijn biezen pakken. Maar de fabricage van wapens gaat natuurlijk door, maar nu door de Franse staatsfabrieken. De revolvers en pistolen van Herstal blijven gewilde producten tot in onze dagen, alleen zijn ze nu geprivatiseerd of vennootschappelijk in staatseigendom. Via een meerderheidsaandelen-verhouding bekend onder de afkorting FN.
- Hij mag verder naar believen binnen het hem geconcessioneerde kerkelijk rechtsgebied fiscale feiten scheppen. Daarbij hoeft hij alleen respect te betonen aan door de kerkorganisatie erkende immuniteiten, exterritorialiteiten en enclaves binnen dat gebied. Hij moet dus kloosters, stichten en vorstendommen die de kerk al heeft erkend fiscaal onbelast laten. Dus de Benedictijnerkloosters te Tongeren, Sint Truiden, Namen alsmede Verdun en zo. Daar oefent de prins-bisschop overigens ook wereldlijke jurisdictie uit. Hij heeft er zelfs capitale jurisdictie. Hij mag doodstraffen opleggen. Tegen heksen, tovenaars, magiërs, wichelaars, tinnegieters en alchemisten. Dat levert aanmerkelijke baten op bij verbeurdverklaringen, onttrekkingen aan het verkeer,

inbeslagnemingen en gijzelingen van bloed- en aanverwanten.

- De garanten geven de Luiker gemijterde daarom ook een enorm rechtsgebied. Limburg, Loon en heel Brabant vallen eronder. Hij mag daar tienden heffen over akkers die namens hem in pacht wordt uitgegeven. Maar vooral mag hij sacramenten, erkende liturgieën, kerkelijke erkentissen, gerechtelijke plaatsopnemingen, procedures, visitaties en sacramentaliën belasten. En hij mag aan deze laatsten nieuwe toevoegen als ze maar niet strijden met de kerkleer. Als hij inventief is, is daar flink mee te verdienen. En dat is zijn curie zeker.

Het diocese Luik

Het Luiker Proprium

In het oorspronkelijke gigantische Luiker diocees kwamen en komen daarom zeer uitzonderlijke sacramentaliën voor. Zij worden begeleid door aparte, alleen in dit diocese, geldende liturgische en toegelaten gebeden, het “feesteigen” of *proprium*. Ze vullen de uniforme en universele formula van het Missale Romanum aan. Ze mogen daar nooit mee in strijd zijn. De Luiker Prins-bisschop was allereerst militair gouverneur en potentaat. In de tiende eeuw had hij een zware taak in een gedestabiliseerde streek. Hij had ook te maken met Taxandriërs, een hardnekkig heidens volkje, dat veel Germaanse en Teutoonse rituelen koesterde en ronduit in animisme geloofde. Het nam ook aan dat dieren een ziel konden hebbe. Zoogdieren zonder meer. Die namen ook deel aan de stoffelijke werkelijkheid en het daarin geleverde voortdurend

gevecht tussen goede en kwade krachten. God de Vader zat daar wel voor iets tussen. Maar veel had je ook weer niet aan Hem in het dagelijkse leven vol frustraties en onbegrijpelijke natuurverschijnselen. Een dier kon in de macht van kwade krachten zijn. En berg je dan maar. Mensen ook. Heksen, magiërs, bezweerders en tovenaars bij de vleet. Sommige goed. Anderen slecht. Een ploeteraar of blootvoeter wist het nooit. Daarom kon het nooit kwaad om vee te laten bezweren, belezen, te wijden zoals dat ook het geval was met zieken of krankzinnigen. Had Christus ooit anders gedaan? Hij had toch ook duivels bij mensen uitgedreven door ze naar varkens te verbannen? En had hij vervolgens die satanese varkens niet bevolen zich in kloven te storten? Dat had de Taxandrische druïde óók gedaan, zij het in andere bewoordingen. En het had geholpen, dat zeiden de ouden al.

De accijnzen bij sacramentaliën

Dus bleef men dat doen, al was de druïde dan vervangen door een missionerende Benedictijn die er goed geld voor had gevraagd toen hij wijwater uitstortte over de aan rotkreupel lijdende schapenkudde van de gemeynt, de dorpse goegemeente. Het had geholpen als groen poeder. Het was ook best geweest voor de geiten. En voor alle tweehoevigen. Dus konden de parochianen daar best mee blijven doorgaan. Ook al was het verrekkes duur geweest omdat er flink accijns bij kwam kijken voor een afdracht aan de pastoor die weer provisie was verschuldigd aan een vent die deken was, verderop, die weer provisie doorschoof aan iets wat aartsdiaken heette. En die schoof weer af aan een Abt die ook weer provisie doorgaf aan een curie in Luik. Het was kostbaar, maar effectief. De gemijterde in de citadel te Luik vroeg niet beter en liet het zo.

Het is een fraai staal van Kempenlandse sacramentaliën waarbij ook aangesloten werd bij Taxandrische liturgische druïderituelen. Het behoort tot het proprium, die liturgische eigenaardigheden die in het bisdom Luik bleven toegelaten, maar elders niet. En dat uiteraard weer, omdat die Luikse kerkvorst juist op dat eigenste moment erg veel geld nodig had voor garnizoeneringen en expeditionaire militaire brigades over de linkerbedding van de Maas.

Zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid had ook een steeds uitdijende kerkelijke administratie. En hij moest als gouverneur ook stand ophouden. Hij had een groot paleis nodig, een stal vol paarden voor het hofgerij, een kanunnikenkapittel en een grote kathedrale basiliek. En de bijpassende hovelingschap, met geestelijken in een hiërarchie van aanstellingen, knechten,

klerken, wroeters, nijveraars en huishoudelijk dienstpersoneel. Met frakken, galons, livreien, steken, staven en ceremonieel vertoon van lansen, zijdgeweren, vaandels, groeten, fanfaronnades, saluutschoten en intrademuzieken en uitgeleidende signalen.

Anders werd hij niet serieus genomen als prins bij groot-gala's. Hij had er daarom ook geen bezwaar tegen dat bijen op korf gezegend werden. Met Sint Ambrosiuswater. En dus met bijpassende gebeden voor de imker, en, wie weet voor de uitzwermende werksterbijen en darren. Vooruit maar. Maar dan kon ook een Sint Donatus-zegening tegen blikseminslag er best bij, als dan de gewijde kaars die daarbij getorst moest worden ook flink getarifeerd werd. Een aantekening werd gehouden in het pouillié waarin het fiscale feit voor de jaarlijkse eindafrekening gerelateerd werd ten behoeve van Rome. En eveneens de aanroepingen van de talloze Maria's ter Eik, ter Dommele of in de Molenwindvang, de Blasiuszegening met gedoopte kruiselings gestrikte lange waskaarsen, de zalven tegen Sinte Marcoen en de dronk uit de kom van een kerstklok tegen de builenpest. Mits de klok maar met het bijpassend gebed eerst gezegend was.

Men kan dat alles toevoegen aan de reeks bezweringen, uitdrijvingen en zegeningen, zalvingen die in dat Taxandrische Kwartier, bekend als dekenaat Kempenland, werden toegelaten maar ook zwaar belast. Het voeren van gewijd voer, vooral broodstukken, aan een- of tweekloevigen bleef hardnekkig ook onder de jurisdictie van deze Luiker bisschop die allerm minst een echte zielenherder was.

De Tolentijn-ritus en vergelijkbare sacramentaliën in het oorspronkelijk Luikse

Men repte om de liturgie vooral maar gekerstend of gechristianiseerd te houden of te maken, op den langere duur van Tolentijnbroodjes, gewijd op een altaar waarvan de patronage was opgedragen aan Sint Tolentijn, een Augustijner pater.

In dit geval is het hoogstens de merkwaardigheid dat de kerkvorst toeliet dat de Tolentijn-broodjes ook werden gevoerd aan onbezielde ademende wezens die niet voorzien waren van de levensadem Gods, die Adam en Eva tot godgelijken maakte conform Genesis. Zij konden dus niet de juiste subjectieve intentie hebben om de genadebrengende werking van deze rituele handeling te ondergaan van de wijdingskracht der broodjes.

Dieren bezielde wezens

De Taxandriërs namen aan, evenals de Kelten, Teutonen en Germanen, dat ademende zoogdieren deze levensadem bezaten en in dit opzicht gelijk stonden aan mensen en de daarmee gelijkgestelde wezens. Maar de Christelijke Kerk verbood dat onvoorwaardelijk aan te nemen, ook niet bij wege van werkhypothese zoals uit de doopbezweringen blijkt, met name uit de derde duiveluitdrijving. De Luiker prelaat hield dus een heidens ritueel in stand, zij het in een katholieke vermomming. Het concilie van Trente verbood deze soort ritualistiek uitdrukkelijk, maar de Luiker gemijterde die steeds geld nodig bleef houden liet dat Siberisch. Ik ga daar straks nader op in.

Men weet dat de Joodse ritus wel aanneemt dat zoogdieren bezielde kunnen zijn. En dus ook door de duivel bezeten kunnen worden. Daarom jaagt Christus zonder aarzeling en lang niet tot ontsteltenis van de talloze omstanders de Satan dan ook uit de talloze beheksten die hij tegenkomt. Steeds in varkens, voor de Jood onreine dieren, die hij gebiedt daarna zichzelf te doden. Dat zijn de Kempenlandse bezweringen uit het Luikse *proprium* die ook door Zwijsen na 1853 zonder nadere argumentatie gecontinueerd bleven.

Ik heb zelf nog meegedaan aan de uitdeling van de Tolentijnbroodjes. In de Heilig Hartkerk bij het Augustijnerklooster “Mariënhage” in centrum Eindhoven. Op 10 september was het steeds feestdag van Sint Niccoló di Tolentino. Het gold hier keiharde broodjes van een Augustijnse frater (1255/1256-1305). Reeds in 1417 bij de stichting van het kloostertje bij Eindhoven, gebouwd op een motte op Woensels grondgebied bij de beek de Dommel, werden deze broodjes onder aanroeping van deze heilige broeder

rondgedeeld in de kloosterkerk, mede ter voeding van het een- of weekloevig vee in Kempenland geweid of gehoed. De Augustijner pater P. Houben OESA verhaalt er van in zijn boekwerk over de geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland, 1896.

Het was op die septembermorgen aan het Sint Tolentijnsaltaar een drukte van belang, waarbij de boeren zich ook niet ontzagen het vee binnen het schip van de Heilig Hart-kerk te heuën. Een keer is in het gedrag waarachtig brand ontstaan omdat devotielichten omver gelopen werden door het onrustige vee. En een keer ging aldus een afscheidingsbareel tussen altaar en schipruimte aan splinters. Het altaar staat rechts van het Heilig Hart-hoofdaltaar en is geprivilegieerd met bijzondere gunsten, waaronder aflaten te verkrijgen op 10 september. En met bijzondere gunsten voor het op die dag specieus verzochte zielenheil. De broodjes werden op de altaarsteen geplaatst aan het begin van de consecratie-canon uit het *Missale Romanum*, waarbij in de bijlage speciale gebeden werden ingelast waarin het vee bij de Heilige in zonderheid werd aanbevolen. Men ziet bovenin, tussen de twee zingende cherubijnen met banderolle, witte schimmelvorming ten gevolge van waterschade veroorzaakt door het onoordeelkundig hanteren van de ter plaatse aan een haspel hangende brandslang. Die brandslang was doorgekoppeld aan de waterleiding maar uiteraard niet gevuld opgehangen in de moeren. Er is geen haspel die dat op den duur uithoudt.

De slang immers wordt dan veel te zwaar. Er was een kruissleutel in de windingen van de slang gestoken, maar de betrokken acolyth kon die in de gemoedsontremming van de beginnende vlammenverschijnselen niet direct vinden. Nadat de sleutel met de gebruikelijke slag tegen de zon in de gewenste doorkoppeling had verschaft en de kraan opengedraaid werd, spoot de hanteerder van het mondstuk het kruisgewelf tot aan de schotels drijfmat. Tijdelijk bevonden de gelovigen met het opgewonden mekkerend vee zich in een weldadige doch onbedoelde regenval. De banderolle werd onleesbaar beschadigd maar aangezien ze niet veel anders verkondigde dat Sint Nicolaas hier eer werd aangedaan voor zijn altaarverheffing, gold het hier een kennelijke overbodigheid die de uitwerking van het sacramentalie in ieder geval niet merkbaar afbreuk deed. En uiteraard evenmin aan de rechtsgeldigheid van de inmiddels voltooide consecratie. Die geldt ondanks de intentie van de priester die ze voltrekt en ondanks nevenkomende toevallige omstandigheden van

zijn wil onafhankelijk, zoals J. Aertnijs en C.A. Damen al leren in hun standaardwerk over de katholieke moraaltheologie volgens de leer van de Heilige Alfonsus van Liguori.

Uiteraard in het Latijn. Aan Sint Tolentijn werd verzocht God te vragen de redeloze dieren die Hij aan de mensen bij hun neerstig zwoegen tot hulp verschaft had, bij het bestendigen van hun nooddruftig levensonderhoud, niet aan dat daartoe noodzakelijke menselijk gebruik te zullen onttrekken. Met de gebruikelijke slotzinsnede zulks te willen doen door Onze Heer Jesus Christus door alle eeuwen der eeuwen. Deze bede geschiedde onmiddellijk na het voltooien van de collecta. Het brood werd, opgetast in mandjes, geplaatst rondom het corporale met de pateen, waarop de grote Priesterhostie lag, ter fine van de gestandaardiseerde consecratie. Die uit de commune canongebeden. Het dier zelf werd niet genoemd als fysiek intermediair bij deze bede.

Het dier als instrumentum genoemd, niet aangeropen of aanbevolen

Het gold als *instrumentum* waaraan de goddelijke interventie zich zou voltrekken. Er is dus geen sprake van dat in dat Tolentijnsgebed het dier zelf als bezielde wezen enige rol speelde. Na afloop van de gewone communie van de mensen rondom het altaar strooide de voorgaande pater dan de stukjes brood uit over het aanwezige vee. De boeren of eigenaren raapten het op en gaven het aan hun dieren ter consumptie. Als oorspronkelijk Rotterdammertje keek ik er aanvankelijk wel van op.

Bij de befaamde Sint Hubertusmis geschiedde eenzelfde ritueel, maar nu werd dat brood, met uitdrukkelijke vernoeming van jachthonden als die instrumenta, gevoerd aan de binnengevoerde jachtmeute. Ook weer aan dat altaarretabel, omdat de paterskerk geen apart Sint Hubertusaltaar bezat. Daar waar dat wel het geval was, geschiedde dat ritueel op 3 november met dezelfde inlas van het proprium aan het aan Sint Hubertus gewijde altaar. Uiteraard gebeurt vooral dat in de Sint Hubertusbasiliek in de stad Saint Hubert. In 817 reeds beval toch de Luiker kerkvorst al dat kerk en kloostercomplex zouden overgaan in het immunitetsbeheer van de Benedictijnen die deze Hubertus-devotie hóóg opjoegen. Ik plaats hieronder de cenotaaf van Sint Hubertus in de basiliek, bekronend de altaaropstand met daaraan de offertafel. Er zijn diverse missen gecomponeerd waarin onder het geschal van jachthoorns deze dieren naar dat altaar, met de stola van Sint Hubertus in de altaarsteen gevat, worden geheud. Dat geschiedt aan het eind van de mis, maar weer wel door het middenpad van de geconsacreerde schipruimte dat eigenlijk ontheiligd wordt door deze fysieke presentie van deze onbezielde wezens. Dus lijkt het toch te gaan om een syncretisme met een Taxandrische ritualistiek. Want ergens klopt er iets niet.

Zij worden Hubertus aanbevolen ter bijzondere bescherming, en ook hier vindt men een *proprium*-gebed. Het is gericht tot deze heilige, maar ook weer als bemiddelaar tot heilzame uitwerking van het gestorte gebed en de consumptie – door de dieren – van het brood. Dat wil zeggen: onder diens patronage. Ook deze Hubertus was slechts doorgeefluik voor Gods weldaden. De weldoende interventie daartoe werd verzocht aan Christus, die Zijn Vader daarom moest vragen, laat ik dat vooral benadrukken. Hubertus was dus niet zelf de wonderdoener. Hem werd gevraagd om bemiddeling, omdat hij God van aangezicht tot aangezicht aanschouwen mocht zoals alle heiligen. Mijn moeder had tegen deze moraal-theologische constructie als Rotterdamse weer grote bezwaren. Maar daar was de Augustijner prior te Eindhoven die deze neveninkomsten node zou missen niet van onder de indruk. Niet merkbaar.

Het diocese Sticht

De zeeweringen en de binnendijken

Het boven de Oude Rijn gelegen noordelijk aartsbisdom Utrecht, destijds bekend als “Het Sticht” kende deze soort propria niet. Maar het kende andere, die althans dáár direct samenhangen met de geomorfologie van het landschap aldaar dat voor een belangrijk deel iets of ver onder de toenmalige zeespiegel lag. De graaf van Holland, de Kennemer woesteling Dirc, later bekend als de Tweede Graaf van Holland van die naam, wenste zware zeewerende bedijkingen om het steeds verziltende landschap oostwaarts bruikbaar te maken voor beweiding en agrarische bebouwing. Hij was op de hoogte van de voortreffelijke prestaties op het gebied van bedijking en bepopoling binnen het rechtsgebied van de Graaf van Vlaanderen. In de Westhoek achter de

IJzerrivier gelegen. Deze waren verricht onder supervisie van Ierse Benedictijnen die zich op hun groene eiland al in deze ambachten ruchtbaar bekwaamd hadden.

Zij waren ter missionering overgestoken over de gevaarlijke Noordzee, de *Mare Germanicus*. Zij hadden van de Graaf van Vlaanderen concessies voor dergelijke zeewerende bedijkingen gekregen met als rechtssequeel dat zij daardoor gewonnen gorssen en daarop volgende kwelderingen zeewaarts kosteloos mochten pachten. Het achter deze weringen droogvallende land mochten zij voorts in aansluiting op deze zware weringen bedijken tot bepolderbare percelen. Dat hield dus in dat er een rasterwerk van binnendijken ontstond. Met loodrecht op de weringen aangelegde binnendijken, afgesloten door dwars daarop staande dijken.

Daarbinnen dus zompig, bijna steeds waterglinsterend verzilt water, want in de Lage Landen maakt overal het grondwater mét de zeegetijden ook eb en vloed mee. Alleen is de werking ervan minder merkbaar naarmate het land waar men die werking beproeft hoger ligt. In beginsel dus in Braboland. Althans in vergelijking met het lasge vlakke land dat Jacques Brel zo mooi en dramatisch bezingt in zijn Luikerwaalse Vlaams, want Jacques was en blijft een doorgefourneerde Franskiljon. Maar dat ter zijde. Geheel ter zijde. En dat zelfs niet als het Vlaams Blok het horen kan.

De monniktjaskers in dit ontwateringstelsel

Het binnen zo'n dijkquadrant omsloten droogvallende land bij eb mochten zij ontwateren via hun ingenieuze monniktjaskers. Die zijn alleen effectief als ze periodiek zeer nauwkeurig onderhouden worden en vooral duchtig geïmpregneerd. Dat deden de priesters niet zelf. Zij berekenden de dijklichamen, hun beddingen, verzwaringen en verankeringen in de onderlichamen van de beddingeul. Zij zetten het binnenslandse dijkparcours uit, waarbij zij nauwkeurig de inwaarts optredende aflopende hellingshoeken naar de zeeweringen maten.

De zogeheten dijkgradiënten. Die bepalen hoe zwaar de binnendijken geïntegreerd opgenomen moeten zijn in de weringen. Ze bepalen ook de afstanden van de tussenliggende dijkparken of niet-ondersteunde dijklichamen mogen zijn. En verder welke onderhoudsplichten de ingelanden die daarachter hun akkerbouw of weiding bedrijven per perceel of park moeten nakomen. Ik moge te dezen nader verwijzen naar de aan die techniek gewijde uitgebreide

waterstaatssite die gaat over de aanleg van een zeewering oostwaarts van Den Haag om heel Holland droog te zetten door deze Benedictijner specialisten, maar nu opererend vanuit hun Abdijen te respectievelijk Egmond, Rotterdam, Utrecht – de befaamde Sint Paulus-Abdij – en vervolgens de Hohorster Abdij bij Amersfoort die bij deze aannemingen contact hield via Trier met Rome, dat wederom deze activiteiten uit geopolitiek oogpunt volledig begunstigde via concessies, waarbij de Benedictijnen propria op touw mochten zetten binnen het Sticht om deze interregionale onderneming fiscaal te begunstigen door de beminde gelovigen. Het verbaast dus niet dat deze propria gericht waren op heiligen die gespecialiseerd waren in het tegengaan van watersnoden, overstromingen, verdrinkingen en westerstormen met springvloeden. Zoals de beruchte Sint Elisabethsvloeden en Allerheiligenvloeden. Deze propria maakten dus de Bovenrijnse en Nederrijnse liturgie significant anders en ook het fiscaliteitsveld. Zie:

arcadischmadestein.nl, een site, waarop de werking van deze tjaskers technisch uiteengezet wordt.

Deze tjaskers hadden, dit in het kort, een houten schroefmechanisme geplaatst in een uitgeholde boomstam. De spil van dat mechanisme draaide rond, wanneer de op de kop geplaatste molen op de windvang ging draaien. Deze molen moest dus automatisch draaien op de windrichting, waartoe een kunstig gevlochten staart diende aan de middelpuntspil van de wieken. Die zorgde dat de winddruk of windvang de molen met schroefmechanisme ging draaien op en met die windrichting. De molen moest dus permanent cirkulair mobiel blijven op een uitgekiende stenen cirkel van vlakgezette kloostermoppen die naadloos aan elkaar aansloten. Houten blokken voldeden ook wel, maar die rotten te snel weg wanneer ze niet steeds onder water blijven staan. En dat was nu juist niet de bedoeling. De schroefbladen draaiden inwendig het opkomend water op. Ze loosden dat in een binnendijkse scheisloot. Deze mondde uit in een bredere watergang. Die loosde weer op een voorraadvijver, de boezem. De boezem gaf uit op een duikersluis. Zat de boezem vol, dan opende door de waterdruk onder de binnendijken van de boezem een duikersluis.

Het duikersluizensysteem met boezems en ringvaarten

Een houten klep in een uitgeholde boomstam. Daardoor stortte het boezemwater uit in een buitendijks gelegen gracht of vaart, de ringgracht of ringvaart. Deze kunstmatige watergraven hadden op hun beurt ook weer een duikersluis die, op dezelfde wijze, opende op de van binnenkomende waterdruk. Daarop stortte dat verzamelde boezemwater uit op een wetering die bij eb aan de zeeweringszijde uitstortte óf in een rivier – de IJzer of de Schelde – die weer natuurlijkerwijs uitmondde op de droogvallende zee óf in een gekanaliseerde beek, zoals de Rupel.

Het water drong samen in de zeemond of het estuarium daarvan bij eb. Via wederom een grotere oppervlakte sluis die zich op de druk zeewaarts opende. Bij opkomende vloed sloten deze sluisdeuren zich op de binnenlands gerichte tocht, stroom of druk van het vloedwater. Aldus ontwaterden deze Benedictijnen de Vlaamse Westhoek. Wonnen daarmee land. Dat zij pachtten. Uitgaven, vervolgens, in onderpacht van een tiende van de te verwachten oogst op het bepolderde perceel. Deze tienden werden volgens een standaardtabel forfaitair begroot *per loopense*. Een lokaal gangbare maat van de mannenstap bij ongeforceerd wandeltempo, zoals je bij zaaïen bezigt. Een verbastering van *loopensaet*. De oppervlakte die aldus ingezaaid kan worden met één lopen, een houten zaaikorf.

Zie verder voor deze interregionale aanpak van het Hollandse zeeweringssysteem, de bekweldering en bepoldering onder leiding van de Benedictijnen: gerardstrijards.nl, groene werkbalk, rubriek Didactische syllabus 11. De Groote Hollandsche Dijckagie, Hoofdstuk II, De situatie rond de IJzeren Eeuw, supara's II.3. t/m II.6. U vindt daar de zeeweringstrajecten vanuit de Abdij van Egmond, noordwaarts en zuidwaarts tot aan Rotterdam. En de dijkparken vanuit het oosten vanaf Utrecht naar Rotterdam. En u vindt daar de jurisdictieverhoudingen die Paus Formosus in het leven riep door het immense project als concessionaris onder aan te besteden aan de Abten van Trier,

Hohorst, Utrecht, Egmond die hun polderwerkplaats inrichtten in de Sint Laurenskerk te Rotterdam. Bij de enorme duikersluisdam onder de Hoogstraat aldaar, alwaar ook de centrale uitwateringen plaatsvonden van de weteringen de Love en de Rotte. Bij de dam, aldaar. Inderdaad: de Rotte-Dam. Rotterdam. U kunt daar, op de Gedempte Binnenrotte, nog steeds de bolling voetstapsgewijs voelen en ook met eigen ogen zien, waaronder deze waterstaatskathedraal van sluizen en duikers nog steeds geheimzinnig besloten ligt. <https://www.gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2021/09/De-Groote-Hollandsche-Dijckagie-.pdf>

U vindt die lichte bolling achter de kooromgang van de Groote of Sint Laurenskerk vlak achter de kraampjes op de Gedempte Binnenrotte bij het ondergrondse spoorwegstation Rotterdam Blaak, dáár, waar vroeger, toen het gietijzeren spoorwegviaduct er nog boven liep het zogeheten Moriaanshol nog te vinden was, de merkwaardige weginzinking in het dempingstraject van de Binnenrotte. Daar mondde de wetering, die haar naam Rotte ontleende aan het feit dat de brakke wateren nauwelijks stroomden met als gevolg dat de waterplanten stroomopwaarts bedierven en fameus stonken – naar het tekenend woord van Nicolaas Beets – uit in het immense zeegat, de Mer-wede. De Zee-mond. Mer = zee, Wede = monding. U staat in het hart van Rotterdam.

Het Luiker fiscaliteitssysteem

Vershil in geopolitieke doelstellingen

De Luiker kerkvorst en de Stichtse gemijterde hadden beiden een totaal andere geopolitieke doelstelling binnen hun rechtsgebieden. De eerste moest de noordwaartse oprukking van de Frankische troepen begeleiden, faciliteren maar óók beheersen. Dat laatste hield mede in dat hij moest zorgen dat ze binnen de linker grintbedding van de Maas bleven marcheren. Deze expeditionaire troepen moest hij blijven doen volgen door politionele brigades van zijn graven, zijn militaire onderbevelhebbers, die hij daartoe fortificaties, schansen en bewallingen westelijk van de marsroute moest bieden. Zeker bij doorwaadbare plaatsen.

Om die te bekostigen diende het tienden-systeem en dat van de kerkelijke fiscale, veraccijnsbare feiten: de toediening van de broodnodige sacramenten, sacramentaliën en beschikbaarheid van liturgische rituelen. Die feiten waren dus afgestemd op dat militaire defensiesysteem dat hij via die brigades actueel moest houden. In deze kerkelijke feiten herken je deze doelstellingen in de diocesane propria.

De sacramenten zijn **zeven** in getal. Ze zijn door Christus zelf ingesteld of overduidelijk door Hem bij implicatie gewild, aldus leert de Rooms-Katholieke kerk. Dat kan met uit de Openbaringsteksten afleiden, zij het dan dat men daarbij soms ook de historische traditie nodig heeft. Christus heeft rechtstreeks het Doopsel, de Heilige Eucharistie (de offermaaltijd), de Biecht en het Heilig Oliesel bij het afsterven ingesteld en onrechtstreeks het priesterschap en de wijding daartoe, de geloofsversterking door het vormsel en het huwelijk dat de deelhebbers elkaar ten overstaan van de priester door hun belofte toedienen. Daarvan zijn andere uitwendig zichtbare en kenbare genademiddelen door de kerk als beheerder van Gods Genade toegevoegd. Er zijn er vele en ze zijn getalsmatig **onbepaald**. Ze hangen af van de universele of lokale behoefte, die ook tijdelijk kan zijn. Dat zijn de zogeheten sacramentaliën. Ze lijken op de sacramenten, maar hebben een beperkte geldigheid naar tijd, plaats en duur en ontlenen hun geoorloofdheid aan de tussenkomst van de bevoegde bedienaar die uiteindelijk daartoe bisschoppelijke machtiging behoeft. Dat is de leer. Die ik te dezen weergeef. Ik verdedig ze niet. Laat dat duidelijk zijn. In de middeleeuwen was dat doorgaans iedereen duidelijk. Maar na en door de reformatie kwam daarin in ieder geval op brede schaal de klad.

Bij de Won-celle, waar voorheen een Wodanseik stond op een open plaats, waar Wodan werd aangeroepen voor interventies ten behoeve van de Brabo's

vinden we daarom veel ritualistieken waarbij de eik een belangrijke rol speelt, terugkerend in oeverloze differentiaties waarmee Maria zich aan gelovigen openbaart, zittend, al dan niet verscholen, in een eik of steeds hardnekkig terugkerend naar een eik, wanneer haar – eikenhouten – beeldje gevonden is door een passant, die het eerbiedig overgeeft aan de pastoor of deken ter plaatse. We zien dergelijke Maria's ter eik in Meerveldhoven, maar ook in Sint Oedenrode, en elders in parochiekerken in de Meijerij, niet toevallig langs de heirbaanroute van Hasselt naar Valkenswaard, over Gestel (bij Eindhoven) naar Sint Roda en vandaar uiteindelijk naar Den Bosch waar die Mariale veneratie haar zenith vindt in de aan de Moeder Gods gewijde kathedrale Maria-kapel.

Ook de Woenselse Maria-ter-Dommele, een oorspronkelijk eikenhouten beeld opgenomen aan de noordelijke zijde van het schip van de Eindhovense Sinte Catharinakerk, moet in dit syncretische licht bekeken worden.

Het gaat hier om een opvolgster van alle godinnen die destijds ook werden opgevoerd en ingeroepen ter schraging van met moreel van de ontheemde Romeinse infanteristen. De soldaten die hun standaarden met tegenzin moesten volgen in dat totaal verregende en brakke land vol moerassen en ondoordringbare loofwouden. Ze waren doorgaans gelicht in het Midden Oosten. Opdat ze geen echte communicatie konden hebben met de woeste inboorlingen, de Taxandriërs, die voor niets terugschrokken. Huiverend voerden ze in hun trossen altaartjes van hun schikgodinnen, representanten van hun verloofdes en eega's die thuis vol bekommernis de wederkeer van hun Henk verbeidden, Henk, die alleen maar dienst had genomen om de verdiensten. Henk, die geen moer gaf om die verdomde noordelijke ultieme limes en alleen maar zat te verrekken van de kou in zijn tentje met nog wat rillende kameraden, kauwend op het gortdroge en beschimmelde commisiezenbrood dat vorige week door de fourageploeg was uitgereikt met wat verzuurde landwijn. Was Henk maar bij moeder thuis gebleven. Maar dan had Ingrid niet met hem willen trouwen, want dan was de huur voor het flatje in Milaan niet op te brengen geweest en inwonen bij haar ouders, dat wilde Henk niet. Dat willen Henken nooit. Het is, vooruit, een natuurwet. Over twee weken zat Henk in een groter kamp bij Forum Hadrianum. Daar was ruim vertier, en boert en jokkernij, warmwaterbaden, kazerneringen, zouttabletten,

daar waren dekens. En daar waren ook hoeren. Veel. Niet duur. Wel willig. Waarvan Ingrid niets wist. Want Henk ging het echt niet laten berichten via de ijlbodes.

Het uit eikenhout gehouwen Mariabeeld is bij de beeldenstorm die vanuit Vlaanderen ook Brabant noordwaarts overweldigde met geweld losgewrikt uit de zijbeuk van de Sint Katrien te Eindhoven, waar ze prijkte tegen een muurschildering met blauw fond. Een echte Maria Stella Maris, sterre der zee, geweldig populair in Eindhoven, dat het van doortrekkend marktverkeer moest hebben. Het is vervolgens in de stadgracht gegoooid. In 1566. Het is van hout, dus voor water hoogst kwetsbaar. Het moet flink Rijnlants gepolychromeerd zijn geweest. Behoorlijk veel blauw. Vergulde sterretjes. Die gracht stond in verbinding met de beek Dommel. Het dreef daarin af, westwaarts en daarna noordwaarts totdat het in 1628 vastzat in het moeras rond klooster Mariënhage. Dus ging dat langzaam. Wonderen en hun tekens hebben hun tijd nodig. Het werd daar, bij de kloosterbeemden, gespot. Het was al gedeeltelijk verrot. Niet herkenbaar als Mariabeeld.

Het werd niet opgevist, want Woensel was op dat moment staats. Het dreef dus jaren door, meer noordelijk afzakkend. Het kwam uiteindelijk in het onderslagrad vast te zitten van de Woenselse watermolen tijdens een cholera-

epidemie in 1850. Het zat muurvast met aanslibbels, kroos, waterplanten. Molenaar Notten wierp het als mogelijk bruikbaar brandblok op de houtstapel achter de watermolen. Het moest eerst drogen. Dat duurde, omdat het van water verzadigd was lang. In 1866 pakte Notten het van de stapel af. Het was droog genoeg als aanmaakhout.

Molenaarszoon Notten herkende het stuk hout wel als artefact, maar niet als Maria. Hij gaf het aan zijn ziek te bed liggend zoontje. Die genas. Het beeld werd nu nader bekeken. Het bleek een Mariaconterfeitsel te zijn, dat niet best herkenbaar meer was. Het werd in optocht naar de Oude Schuurkerk gebracht die nog als centraal bedehuis fungeerde aan de straat die nu Kloosterdreef heet. Het deed meteen allerlei wonderen. Het werd nu met gipsen voegsel inderdaad zwaar gepolychromeerd. Maar toen de nieuwe Sint Petruskerk in 1870 werd geconsacreerd door Godschalk wou die bisschop van Den Bosch toch niet hebben dat het geval daar werd opgesteld ter aanbidding.

Want er waren problemen geweest in Kempenland met meer van dat soort devotionalia die later Romeins van oorsprong of Germaans dan wel Taxandrisch bleken te zijn. In zulk een geval was het kerkschip ontheiligd en moest opnieuw consecratie aangevraagd worden. Pastoor Van Liempt verwees het geval naar de zolder. Toen werd de Sint Antoniuskerk op Fellenoord, waar de parochiële kerkgeschiedenis van Woensel naar verwijst, gesticht. De pastoor daar wilde het beeld wel hebben. Zijn kerk was nog niet geconsacreerd. Hij kon dus dat beeld introniseren en meteen laten wijden bij de consacrering. Het kwam vervolgens naar de Paulus-kerk aan de Boschdijk. Daar kwam volksdevotie los rond dat beeld. De Pauluskerk sloot echter de deuren wegens ontkerkelijking. Vervolgens kreeg de Technische Universiteit Eindhoven belangstelling voor het beeld. Zekere Lars Mulder zat verlegen om aan te tonen wat je met een CT-scanner allemaal kon doen: hij was met zijn doctoraalscriptie bezig. Hij had van Nico Arts, de Eindhovense stads-archeoloog gehoord dat het ging om een middeleeuws beeld. Arts wist dat niet zeker.

Mulder -- *nomen est omen* in dit verband -- ging aan de slag. Mulder kon aantonen dat onder de gipslagen en de polychromatuur uit het interbellum inderdaad een Rijnlants Mariabeeld zat, dat echter, naar de smaak van de veertiende eeuw, hoogst sober was en Christus als zuigeling toonde. Na 1870 was voorschrift dat Christus als koning werd getoond. Dus had men in de tussentijd Christus een kroon opgezet met een pin door het hoofdje waardoor

het corpus natuurlijk ging torderen en verder voorzien van scepter, mantel en meer van dat soort paraferalia.

Ik beschrijf dat ingewikkelde CT-herleidingsproces uitvoerig in mijn boek over Woensel, *per omnia saecula saeculorum*. Zie **gerardstrijards.nl**, rubriek boeken op de groene werkbalk. Mulder was zeer zorgvuldig en probeerde authentiek te herleiden wat er in de kern van de gipsklomp zat. Inmiddels waren er boekjes over het beeld en masse verspreid, met de interbellaire koninklijke uitdossing. De pastoors vonden in 1990-1995 dat daaraan geen afbreuk kon worden gedaan door de herleiding van de Maria Koningin der Hemelen tot het primitieve houtsculptuur dat verrassend veel lijkt op de Maria uit de Bossche Kathedraal. Men weet: dat is een prachtig beeld, maar heeft weinig van een Maria *Regina Caelorum*. Het geldt meer een vriendelijk volkswrouwje met een lijdzame glimlach.

<https://www.gerardstrijards.nl/woensel-een-kerkgeschiedenis-voortgestuwd-door-vijftien-eeuwen/>

Dus gelastte pastoor Goris dat het beeld nu opnieuw met kunsthars afgedekt moest worden en voorzien van de bekende blauwe wade van Maria *Stella Maris*, Kroon en zware handscepter. Hij vergat, denk ik, dat dat beeld een afgeleide is van de godin der Ephesiërs, de Diana of Artemis, waarover de Handelingen der Apostelen ons al berichten XIX, 23-40. Paulus kwam in de havenstad Ephese aan en hem verdroot de aanbidding van deze godin. Hij bracht, zei hij, een betere. Maria, de Moeder Gods. Dat veroorzaakte bij de souvenirs-verkopers daar heibel. Die zagen hun handel ondermijnd. Die voorkwam Paulus, pragmatisch als altijd, met een samensmelting: zijn Maria was gewoon een verjoodste Artemis. Vooruit maar. Vandaar dat daar nog steeds een Maria-oord is. Waar de Turken heen gaan om genezing te krijgen van geestesziekten. Zie mijn Woensel-boek pp. 34-37. Men kan zo zijn gedachten hebben over Goris' adaptaties. Maar effectief zijn ze wel. De bedevaart loopt weer en zelfs Turken komen nu deze Artemis/Diana/Maria vragen of ze hun families kan bijstaan in verband met de recentste aardbevingen.

Die al besproken aloude legerroute werd ook consequent genomen door de Romeinse brigades die vanuit het Maasdal bij Horne de linker grintbedding verlieten en over de zandrug langs Neerpelt via de beproefde weg over

Valkenswaard, Borkel-en Schaft, Gestel, door Eindhoven héén, op marcheerden naar de Maas. Ik geef de hedendaagse legenda maar, om het eenvoudig te houden. Het zijn natuurlijk anachronistische coördinaten. Dáár waar zij zich verenigt in de gletscherrivier de Rijn op de plaats waar we nu het begin van de Waal situeren. Let op: de Rijn liep destijds hoger noordelijk. En aan dat verenigingspunt is nu zoveel waterstaatskundig veranderd afdammingen, afsnijdingen, kanaliseringen, verleggingen alsmede door kunstmatige overlaten en ontlastingskanalisaties met doorsteken en waterbekkens dat het nauwelijks meer terug te vinden is op de huidige

waterstaatskaarten. Hier is niets meer natuurlijk.

Deze **syncretisering** van het Wodans-eikengoed met Maria, voorheen Artemis, voorheen Diana van de Ephesiërs ook wel bekend als Nehallennia komen we op deze strategische doorgangsroute steeds weer tegen. Aan de modaliteiten daarvan zijn allerlei Maria-oorden gewijd met hun typische liturgieën.

Processies, wijdingen, aanroepingen tot Haar om God de Vader te vermurwen ten behoeve van de nooddruftige Brabo's, geteisterd door Frankische benden, gevolgd door Gelderse en uiteindelijk de huurlingen van de Zonnekoning en de revolutionaire Franse volkslegers. Hier vindt men de diocesane feesteigen toevoegingen in het Volksvesperale op het eerste zicht bij de vleet. In een prachtig jubileumboek zijn al deze propria, typerend voor de Nederlandse kerkprovincie in 1881, per diocese gecatalogiseerd en gerubriceerd. Het gaat hier om een niet te tillen zo zware foliant die Joseph Alberdingk Thijm, de grote Amsterdamse katholieke emancipator van de negentiende eeuw plechtig heeft doen aanbieden aan Paus Leo XIII ter gelegenheid van diens zoveelste geestelijk jubileum. Hieronder de aanbiedingsopdracht namens alle Nederlandse katholieken. In deze tijd is deze kerkprovincie eigenlijk nog een echte nieuwkomer die haar orthodoxie nog echt moet bewijzen in Rome. Ze is driehonderd jaar immers *Missio Hollandia* geweest, heidens missiegebied.

Dat was te wijten aan de opstand tegen het Spaanse katholieke regeringsgezag te Madrid, onder de zeer katholieke Castilliaanse Koningen. Wat een alliteratie overigens in het ranselend canonieke kerklatijn. Die opstand was georganiseerd onder Oranje vanaf 1566 toen de beeldenstorm inzette over de zuidelijke Lage Landen, uitrazend tot in het hoge noorden. Rome keek van die flagrante aantasting van de sacramentele integriteit van kerken, kapellen, bedehuizen en bedevaartsoorden bepaald op. Dat werd nergens in Europa vertoond. Het bevestigde maar weer dat de heidense neigingen van dit kribbige volkje in die moerasdelta niet waren uitgedoofd. In dat zicht kregen de gehandhaafde propria door Luik weer een verdachte strekking: zie je wel, dat deze lieden hun Taxandrische, Teutoonse en Bataafse *superstities* (bijgelovigheden) nooit hadden afgezworen? Vandaar dat Rome al snel besloot dat de nieuwe bisdommen maar teniet moesten gaan en dat de twee bisdommen Het Sticht en Luik geheel of grotendeels maar moesten worden aangemerkt als zendings- of missiegebied waarin géén normale bisschoppelijke hiërarchie meer kon bestaan. Vandaar dat men nu ging spreken over het Hollands Missiegebied. Een degradatie dus. Zo was het echt wel door Rome bedoeld. De Nuntius te Brussel werd nu in eerste instantie de inspecteur-generaal voor dit missiegebied. Later werd dat de internuntius te Keulen. En zij instrueerden de missionarissen, meestal Augustijnen, Capucijnen of Jesuïeten dat de *propria* niet meer gebeden moesten worden. Ze waren te heidens van oorsprong. Deze instructies werden wel uitgevoerd, maar niet als Luik ze kon frustreren. Want dat vond dat deze missionarissen in het Luiker rechtsgebied

alleen maar mochten opereren met dispensatie van de Prins-bisschop. En daar dachten deze missionarissen toch echt heel anders over. Zij beriepen zich op hun toelating door de Keulse internuntius en gaven op met Luik geen barst te maken te hebben.

Maar de curie te Luik bleef hardnekkig. Het gaf aan dat deze propria noodzakelijk bleven wegens de kosten die de neutraliteitshandhaving binnen de Maasvallei met zich mee bracht. De geoorloofdheid van die propria steunde niet op het kerkelijke recht. Die steunde op het uitvoeringsarrangement van Meerssen uit 876, een multilateraal verdrag tussen monarchen en hertogen. De daarbij horende rituelen zijn fiscale feiten die de Prins-bisschop voor het onderhouden van zijn citadel niet kan missen. Deze belastingopbrengsten zijn noodzakelijk voor de fortificaties en schansen langs de Maas. En dat zijn militaire posten, die het geestelijke gezag van Rome niets aangaan. Niet in 876 en ook na de Vrede van Münster in 1648 niet. De rechtsgeschiedenis van deze accijnzen laat het uitkomen, zo betogen de Luiker bureaucraten die ook om hun salarissen moeten denken als beheerders van de fiscale cohieren, de Pouillé's. dat hebben ze ook uitvoerig aan de orde gesteld bij de sessies te Trente, toen het ging om de opschoning van de propria uit de canonieke formula's in het Missa Romanum.

Erard de la Marck, bepaald geen lieverdje (1472-1538), is een meester in het uitvinden van dergelijke propria als aanvullende belastbare feiten. Zijn curieclerken, dan. Dat is niet gek. De La Marck wordt geteisterd door uit het oosten oprukkende Gelderse benden. Zij steken de Maas bij Horne over, klimmen de glooiing op naar de zandruggen bij Valkenwaard en stoten colongegewijs op naar Den Bosch. Doel: totale destabilisatie van Brabant. Zodat de macht van de hertogen daar teruggedrongen kan worden. Ten behoeve van de Roomse Keizer. De La Marck moet de Bourgondiërs die noordwaarts hun invloedssferen uitbreiden terugdringen, zegt de Weense monarch, die ook het pausdom in zich wenst te verenigen.

Een hartewens van de Habsburgers, waarvoor alles moet wijken. De la Marck wordt op 30 december 1505 tot Prins-bisschop verkozen, wetende dat hij vooral favoriet is omdat hij geldt als bekwaam militair strateeg. Hij is dan ook geen pastoraal bewogene. Hij ziet er niet tegen op zijn onderdanen in het ene militaire conflict na het andere te storten. Hun weedom interesseert hem niet. Hun centen wel. Onder zijn bewind komen dus vele propria in zwang. Hij hecht aan de strikte neutraliteitspolitiek betreffende het Maasdal. Daartoe sluit hij allianties als het moet met Lucifer en Beëlzebub, afdalend in hun hellekrochten. Hij voelt zich doorlopend beprangd. Gramstorig ziet hij ons aan als militair gebieder, die het nooit tot de volledige priesterwijding heeft willen laten komen.

De Stichtse potentat had andere zorgen. Totaal andere. Door de geomorfologie van zijn rechtsgebied waarin ook hij natte voeten kreeg. Hij moest in opdracht van de Keizer van het Heilige Roomse Rijk en in concessie van de Paus land winnen voor Rijk en Heilige Stoel om daar fiscale feiten te definiëren. Droog land achter de Groote Schielandsche Zeedijk. Ook hij kent daarvoor aan de kerken, kapellen en parochiën diocesane feesteigens toe, bestemd voor de Heiligen die noodhelpers zijn tegen watersnood, vergelijkbare natuurrampen en noordwesterstormen die het Hollands groene hart binnen beuken met binnenlandse vloedten tot gevolg. Deze Heiligen moeten zo nu en dan gemobiliseerd worden en bewijzen dat ze hun kaarsengeld waard zijn.

En dat er niet voor niets een vaandel met hun beeldtenis is aangeboden aan de kapelaan die een gedeelde prebende heeft via het Sint Crispijnsaltaar dat ook dienst doet voor de leerlooiers en schoenlappers die juist aan de zeelui goeie klandizie beleven, omdat je met klompen op de spiegelgladde dekken van de fluiten niet goed aan de wantbeklimming kun beginnen. Daarom heeft dat Crispijnsgilde in de Rotterdamse Sint Laurens een prachtig altaar al blijft dat in de Sint Nicolaaskapel altijd mooier. Maar deze pronte zeevaarder die de matrozen te allen tijde kunnen aanroepen omdat hij vanuit de hemel hu koers heel goed kan corrigeren heeft dan ook een zo ruim arbeidsveld dat hij letterlijk van alle markten thuis is. Huwbare maagden kunnen hem vragen om een goede verloofde en weeskinderen brengt hij letterlijk tot beter leven. Dat blijkt uit zijn propria die de vertrekkende zeeman prevelt ter aanbeveling van zijn kindertjes in godes heilige bescherming. Want of hun vader terugkeert is volkomen onzeker.

Hier hebben we dan de uitgebreide ritualistieken rondom maritieme experts zoals Sint Nicolaas, Sint Jacobus, maar ook Sint Laurens. Het bisdom Rotterdam nam deze propria gaaf over.

Die diocesane propria zijn steeds te wijten aan traumatische stormen, zeekolkingen en vloed en zoals die van 1421, meer bekend als de Sint Elisabethsvloed. Heel Holland loopt onder, tot aan de onbesluisde bekkens van de Edammer Haven. De grote handelssteden dreigen van de kaart geveegd en alle Heiligen moeten nu een tandje hoger schakelen, als ze ook maar iets met de zee, de transoceanische vaart of de waterbeheersing te maken hebben, legendarisch of niet. Dat zijn dan de Stichtse propria. Die vind je ook wel weer terug in het Oversticht. Boven de Gelders IJssel noordwaarts van de Nederrijn. Maar dan gelden ze onvervaard Heiligen die geïntroduceerd zijn door de Cisterciënzer monniken, die in Friesland en Groningen hun terpen opwierpen en hun verbindende monniksdammen ter beteugeling van de Wadden-vloeden of die van de Zuiderzee komend. Daar zijn andere gecanoniseerde specialisten bij nodig. Dat begrijpt een kind, dus zeker de Abt van het klooster bij Aduard.

De vernietiging van Luik als machtscentrum

Het monsterverbond tussen Bourgondië en Wittelsbach

De comparanten bij het uitvoeringsverdrag van Meerssen met bijlagen uit 876 waren best content met de neutraliteitsopstellingen van de Luiker kerkvorst. Maar daarbij behoorden niet de steeds meer in macht opkomende Bourgondische hertogen. Die steeds meer belang hadden bij een militarisering

van hun routes dwars door Frankrijk en Vlaanderen om hun Lage Landen bij de Zee, de Landen van Herwaarts-over, centraal te kunnen bestieren. Hen werden de makkelijke grintbeddingsroutes links van de Maas ook steeds ontzegd, behoudens ontheffingen door de monarchen die partij waren geweest bij het Verdrag van Meerssen van 870. De Franse koning en de keizer van het Roomse rijk zagen de Bourgondiërs als pure verstoorders van het moeizame machtsevenwicht dat bereikt was op basis van het verdelingsverdrag van Verdun van 843. En dat was ook precies wat de Bourgondiërs wilden zijn.

Rustverstoorders van het machtsevenwicht dat dat uitvoeringarrangement uiteindelijk van het neutraliteitsstatuut van de Maas had opgeleverd. De koning en keizer zorgden dus dat de Luikse citadel in handen bleef van een bisschop die dat evenwicht was toegedaan. Dus daar hadden ze liever iemand zitten die zich richtte naar de moeizame confederatie van de vorstendommen die samen het Heilig Roomse Rijk, dat geen deuk in een pak boter kon slaan, vormden. Die was doorgaans voor Frankrijk ongevaarlijk. De Bourgondiërs waren dat waarachtig wel. En die wilden dat weten óók. Het ging dus de verkeerde kant op, toen die Luikse kathedra werd ingenomen door iemand die tóch dynastiek verbonden was met de Bourgondiërs.

Dat gebeurde toen Jan van Beieren die zetel innam in 1406. Jan hoorde tot het Huis Wittelsbach. Dat was een wat koddige familie, die zelf niet veel aspiraties had. Ze bleef dus ongeschonden op de Beierse troon tot november 1918. Maar de Bourgondiër Philips de Stoute zorgde dat zijn dochter Margaretha trouwde met de zoon Willem van Oostervant, legitimaris van Albrecht van Beieren. En zijn zoon Jan trouwde met Margaretha van Beieren. Ineens waren Beieren en Bourgondië nauw verenigd en deelden het zelfde dynastieke soevereinheidsbelang.

De nieuwe geopolitiek van Beierse Jan

De Jan met de Luikse mijter richtte zich daar geheel naar. Hij stelde de Maasvallei in dienst van dat belang. Dat leidde tot onrust. En dus tot beurtvaartondermijning op en langs de Maas. Waar Luik het bij uitstek van moest hebben. De Luikenaren protesteerden. De bisschop antwoordde met de knoet. In september kwam de Luikse gemeente in opstand. Jan moest vluchten naar Maastricht. Dat werd belegerd. Jan riep nu de hulp in van Jan van Bourgondië, een man zonder vrees. Die lichtte een leger dat slag aanging met het Luikse volksleger. Dat werd in de pan gehakt.

Jan kwam terug op de kathedra. En ging via terreur regeren over de eens zo stille vallei. Hij zegde alle duur betaalde Luikse privileges op en stremde beurtvaart en handel. Daar leed de hele vallei onder. Ook Namen en Verdun. Het kwam niet meer goed. De Bourgondiërs trokken zich van de volksonwil niets aan: wie niet horen wilde, zou wel voelen. Wapenstilstanden werden geschonden, bestandslijnen gekrenkt, er ontstond een heen en weer golvende guerrilla, waarbij geen definitieve vredesregeling mogelijk bleek. Uiteraard kreeg Luik steeds hulp vanwege Frankrijk. Het kwam weer in verzet. Maar de hulp stokte meteen daarna. Opdat Luik zou doodbloeden en de vallei vrij zou komen voor de Franse koning. Parijs was niet gek. Het is altijd goed riemen snijden van andermans leer. In en rondom Luik treffen de Nederlanders van heden de onbegrijpelijke monumenten aan van deze crisestijden, die ook in Noord-Brabant uit het collectief geheugen verzwonden zijn. Maar in Belgenland leven ze nog alsof ze gisteren geschiedden. En dat op zulk een korte afstand. Binnen een bevolkingsbestand dat zoveel verleden deelt. Waarom is dat toch geen commune humuslaag geworden voor de wasdom van één nationaal ervaren verleden? Het spreekt niet tot de verbeelding? Maar die kan men toch prikkelen?

De teloorgang van de welvaart in de Maasvallei

Uiteindelijk tast Bourgondië, dat dat best door heeft, krachtig door. Het heeft in de tussentijd wat marionetten laten plaatsnemen op de Luikse kathedra.

Karel de Stoute belegert Luik en verwoest het totaal. Het lijft de Maasvallei voorlopig in. Desastreus voor de Maasvallei. Desastreus voor Brabant. Want dat had altijd militaire dekking oostwaarts gehad van de Luiker militaire gouverneur. Vanaf dat oosten was de Maas kwalijk aannaderbaar voor troepen uit het Teutonenland. Waren brigades er onverhoopt in geslaagd de Maas toch over te steken, dan kon de Prins-bisschop de acties westwaarts doorgaans tijdig effectief smoren.

De brigades werden door lichte cavalerie-eenheden uiteengeslagen. Ze dropen af, hun verminkte kameraden achterlatend. Die formeerden zich wel weer tot bedelaarsbenden en slaagden er soms in de heirbaan vanaf Hasselt naar Neerpelt te bereiken. Soms geraakten ze hogerop tot aan de Woenselse Heide. Maar dan kregen ze daar enorm klop van troepen uit Sint Oedenrode en was het met hun pret verder gauw gedaan.

De beurtvaart op de Brabantse markten hervatte. De handel herleefde en men kon weer zekere afspraken maken over leveranties en stapeling. Na de verwoesting van Luik is dat perspectief voorgoed geweken. De publieke rechtsorde wordt niet meer effectief gehandhaafd. Hetgeen op middellange termijn de dood in de pot is voor de grootschalige handel. Een totale destabilisatie van het Kempenland door Gelderse troepen is nu mogelijk en periodiek herhaalbaar. Wel wordt Luik in 1477 weer een zelfstandige stad met vrijheden. Maar het gezag van de Prins-bisschop als militaire gouverneur blijft onherstelbaar aangetast. Geen Brabo verwacht nog heil van hem. En daarom worden zijn inningsambtenaren ook makkelijk de deur uitgetrapt. Ook al ratificeert de Bourgondische hertog Philips de Schone in 1492 openlijk het neutraliteitsstatuut van Luik. Plechtig laat hij het marktkruis dat de vrede ter markte gebiedt herstellen.

Het trotse stadsporroen wordt keurig nagemaakt. Maar iedereen weet: het is een imitatie. En vlak bij ligt de zeventig meter hoge trap waar de Luiker opstandelingen uit de dorpen werden afgemaakt door Bourgondië. De bloedsporen kan men de reiziger aanwijzen in de treden. Terwijl de ongelukkige Francimontezzen alleen maar hun rechtmatige privileges wilden inroepen tegen de schurkachtige invallen van de Bourgondische vrijkorpsen, juist op zondag de 30 oktober 1468 toen de kerk de vrede van deze absoluut verplichte rustdag plechtig had ingeroepen met klokgelui van de Sint Lambertuskathedraal. In de vroege ochtend. Toen iedereen lag te slapen, ook op de bewallingen.

Maar zoals ontmaagding onherroepelijk is en blijft, psychisch en fysiek, zo is dat met die soort vredes eveneens. Dat ervaren de Brabo's blijvend. De goede trouw op hun gekoesterde handelsroutes is zwaar beschadigd. De leveranciers vertrouwt de afnemers niet erg meer en deze, op zijn beurt, durft geen doorbestellingen aan zijn detaillisten aan. Want de voerman durft zonder militair geleide niet de zandpaden op. Hij gaat alleen nog in gewapend convooi. Maar daarvan is de organisatie en frequentie nooit regelmatig en zeker niet op korte termijn te verzekeren.

Brabant kind van de ultieme rekening

Brabant zal zich daarvan voorlopig niet meer herstellen. Het wordt een verramponneerd militair barrièregebied voor Holland dat dáár zijn huurlingen – later Staatse legers genaamd – slagen doet aangaan met Gelderse en later Spaanse troepen. Gewoon, om te kijken wie er de baas is in deze moerasdelta. Tegen alle verwachting in zal dat Holland blijken te zijn. Dat brandt Brabant stomweg bij tijd en wijle plat. Tweehonderdvijftig jaar lang. Daarvan zal het zich nauwelijks kunnen herstellen tot diep in de achttiende eeuw. Dat gaat zich ook in de liturgie manifesteren en dus in de *propria*.

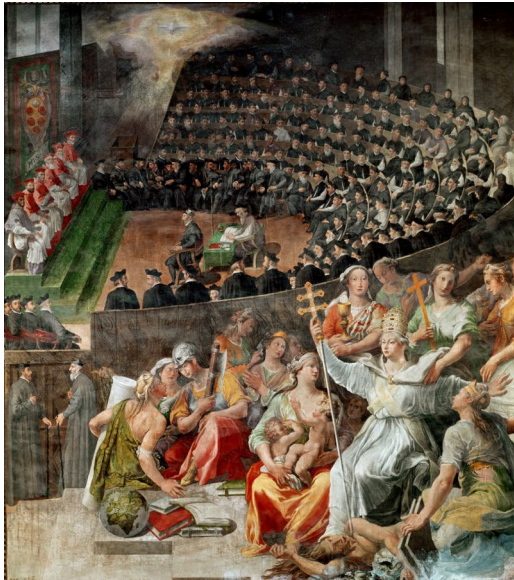
Die zijn er nog wel. Maar worden niet meer uitgeoefend. De sjeu is eruit en eraf. Maria ter Eik geeft niet thuis. Ze zwemt in de Dommel of zit vast in een rad. Ze doet nooit waarvoor ze is ingehuurd. Daarom hebben de gelovigen uiteindelijk niet veel fiducie meer in haar, al blijft ze de troosteres der bedroefden. En voor de tienden en hun inningen ten behoeve van de Luiker gouverneur geldt ongeveer hetzelfde. Hij zit wel in zijn citadel. Maar eruit

komen, daar past hij wel voor. En zo iemand heb je als Brabo dus niks. Laat deze vent maar in zijn bubbel blijven. We dragen hem niks meer af. We hebben ook niks meer om af te dragen.

Het concilie van Trente: de Luiker maling aan de Trentse decreten

Liturgische uniformering

Het concilie van Trente had ten doel de kerk als rechtsorganisatie en draagster van de Openbaring te reorganiseren en vooral de liturgie zoveel mogelijk uniformeren per kerkprovincie en diocese. Overduidelijk was dat vooral de soevereine Prins-bisschoppen in hun territoriale rechtsgebied allerlei uitwassen hadden toegelaten wat betreft de sacramentaliën waarin ook ongecontroleerde volksdevoties iets te makkelijk waren ingeslopen. Devoties, die antithetisch waren betreffende de geherformuleerde geloofsleer.

Daar was mede debet aan geweest dat veel priesters die de sacramentaliën bedienden of uitvoerden niet goed konden lezen en schrijven. En ze kenden diensvolgens óók geen goed canoniek Latijn. In Luik was bekend dat daar allerlei vreemde gebruiken van Taxandrische oorsprong ware gemengd in de Christelijke sacramentaliën, dat was bij visitaties ook in Kempenland beslist wel geregistreerd. Er was nu een decreet over de opwaardering en herinrichting van de priesteropleidingen, het zogeheten seminariedecreet. Dat richtte zich ook tot de Luiker bisschop.

Opschoning van additionele sacramentalia en propria

Hem werd verder gevraagd om via diocesane concilies, te organiseren door zijn curie, de sacramentaliën en de propria op te schonen aan de hand van het

nieuwe Trentse *Missale Romanum*. Hij zou dus veel ervan – van de wildgroei in de propria -- moet schrappen. Maar hij hield toch nog veel over. Graag bericht, aldus de Romeinse Centrale, in welke fases de Luiker bisschop deze opschoning dacht uit te voeren en voorts welke propria hij nog overhield.

Luik antwoordde dat het er niet aan dácht. Wat dacht de Romeinse curie wel? De Luiker Prins-bisschop had zijn eigenstandige soevereiniteit rechtstreeks ontvangen van de monarchen van 843. Genoemd in de slotakte van het verdrag van Verdun. Hij had die niet gekregen van Rome. Maar van regerende vorsten bij de gratie Gods ter gewapende borging van een militair neutraliteitsstatuut. Deze vorsten hadden als sequeel daarvan de Prins-bisschop het recht gegeven fiscale feiten te scheppen waarover accijns geheven konden worden. De inmiddels kennelijk beruchte *propria*. En de sacramentaliën. Die geld in het laadje brachten ter zekering van dat statuut, dat verder een wereld onderwerp was tussen prinsen, koningen en keizers.

Niet iets wat binnen de rechtsmachtkring viel van de Heilige Stoel en dat overigens ook geen barst had te maken met het primaat van Petrus. Als de Prins-bisschop derhalve deze heffingen niet mocht opleggen en innen, dan hoorde Rome wel even aan te geven waar dan wel de centen vandaan moesten komen ter delging van de dure plichten van het statuut dat in 1492 was herbevestigd, weer: van wereldlijke zijde. Datzelfde gold overigens voor de baten die te trekken waren uit processen tegen heksen, tovenaars, ketters en magiërs binnen het diocese. Als de heren geleerden te Trente hadden beraamd dat deze processen en voordeelsontnemingen niet zozeer gewenst ware uit moraal-theologische overwegingen, wilde dan de Romeinse curie opgeven hoe

dan om te springen met daardoor veroorzaakte diocesane kastekort? Dat al had gezorgd voor defecten bij de handhaving van genoemd statuut?

Brandende vragen zonder antwoord

De Luikse curie rekende voor wat het dan in rekening had te brengen bij de Heilige Stoel. Zolang die daarop niet de juiste betalingsgarantes en borgen had gegeven, volstond de Luiker primaat ermee zijn Romeinse collegae te groeten. Rome antwoordde niet. Het bevestigde ontvangst van de ambtsberichten en stelde nadere consideratiën en advies in het vooruitzicht. Die zijn nóg bureaucratisch aanhangig.

Een definitief antwoord zou sowieso heibel veroorzaken. De Romeinen hadden inderdaad de bijzonder positie van de Luiker prelaat niet goed beraamd, interstatelijk gezien. Een euvel, dat het Trents concilie wel in meerdere opzichten aankleeft. Enige poging in die richting zou immers grote moeilijkheden te weegbrengen met de Franse koning en diens militaire aspiraties en met de Habsburgse Keizer te Wenen die beiden vooralsnog aan dat statuut hechtten.

De heksen en tovenaars in het Luiker rechtsgebied

Meer heksen in het Luikse dan in het Sticht

Al aanstonds werd het Luiker diocese geconfronteerd bij de herinrichting van 876 met het grote getal vervolgingen van heksen, tovenaars en magiërs. Die lieden schenen behoorlijk emplooi te hebben. Hadden Beëlzebub en Lucifer onder de Grote Rivieren meer sterfelijk grondpersoneel nodig dan boven deze waterwegen? En waarom dan? Was dat altijd al het geval geweest of was dat een euvel dat zich vooral in deze concentratie opdeed in het Luikse diocese na de negende, ijzeren eeuw? En voorts: waarom moet de kerk zich daar nu weer mee bemoeien? Kan zij dat niet beter aan de wereldlijke justitie overlaten? Brandende vragen.

De pater Jesuïet theoloog van Spaanse afkomst Martinus Antoine Delrio (1551-1608), van Spaanse afkomst, voelt zich in de zestiende eeuw geroepen en door de pranging der tijden genoodzaakt ze te stellen en ze op wetenschappelijk verantwoorde wijze te beantwoorden. Hij doet dat in een boek dat enorme aandacht trok in de Lage Landen en ook wijd daarbuiten: *Disquisitionum Magicarum Libri Sex* (Onderzoekingen naar Magie in Zes Boeken), een werk dat in drie delen verscheen in Leuven in 1599-1600. Het zag meer dan twintig herdrukken. Delrio meent dat Limburg en Brabant inderdaad relatief veel

heksen herbergen. Hij baseert dat op de geboekstaafde strafvorderlijke gevallen die diverse gruwelijke praktijken aan het licht hebben gebracht. Voorzover Delrio weet heb je deze jurisprudentie boven de Grote Rivieren niet. Neen, dat zal wàr zijn. In deze periode verkeert Holland in staat van burgeroorlog en staat bijna alles onder water doordat de geuzen overal inundatiën proberen te stellen om toch de noordwaarts oprukkende Spaanse huurlingen tegen te houden of te isoleren. De steden sluiten hun poorten, plundering, brandstichting en collectieve gijzelingen zijn aan de orde van de dag. Een erkend centraal overheidsgezag is er niet, de publieke rechtshandhaving is naar de knoppen. handelsverkeer is vrijwel ondoenlijk, laat staan dat er iemand is die uitgebreid gaat rapporteren over heksenprocessen. Overleven is de kunst, ieder voor zich en god voor ons allen. Als er nu maar op korte termijn een wapenstilstand in zit, peinst Johan van Oldenbarneveldt, anders zijn we met zijn allen failliet.

Wat is hekserij, hoe leg je het ten laste en wat is de bewijsredenering

En heksen zijn vrouwelijke magiërs met kwalijke intenties. Zij zijn, dat is hun euvel dat zij vrijwillig hebben opgedaan --- over die vrije wil te dezen windt Delrio geen doekjes – permanent verliefd op de duivel. Meer nog, zij hebben geslachtsgemeenschap met dat creatuur dat een gevallen engel is. Zij hunkeren naar deze vereniging met de boze. Delrio komt Latijnse woorden tekort om gedetailleerd uiteen te zetten hoe ze dat beraamen en wat de gevolgen daarvan

kunnen zijn, want, dat is proefondervindelijk bewezen, deze geslachtsdaden kunnen de voortbrenging van duiveltjes inderdaad te weegbrengen. Het boeleren met de duivel is een belangrijk onderzoeksthema.

Delrio geeft de op te zetten bewijsredenering in verschillende modules ook nog weer alsof hij persoonlijk bij deze praktijk aanwezig geweest is en nu een ooggetuigenverslag uitbrengt om duidelijk te maken waarop kerkelijke rechters moeten letten als ze moeten beslissen op een inbeschuldigingstelling en een tenlastelegging van hekserij. Ik verwijs, omdat ik deze redeneringen hier niet en detail kan behandelen, naar <https://www.gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2021/09/Heksenprocessen-in-de-Lage-Landen-vanaf-de-middeleeuwen-tot-heden.pdf>, Syllabus 2; *Eene betoverde waerelt, Heksenprocessen in het graafschap Horne en het Roermonds overkwartier*. Men zie de hoofdstukken 2.4.-2.15, pp. 37-79.

De Luikse interventies bij opsporing en gerechtelijk vooronderzoek

Want het gaat mij in dit verband om de vraag waarom de Luiker Prins-bisschop zich daar zo krachtdadig tegen aan bemoeide. Niet om de aard van de gedragingen die de heksen verweten worden en eigenlijk ook niet om de vraag waarom de Prins-bisschop vervolgingsrichtlijnen en opsporingsaanwijzingen meende te moeten uitvaardigen. Die vraag is weer simpel te beantwoorden: omdat dat lucratief kon zijn, als de heks inderdaad geld te makken had of bezittingen had. Waarom Delrio nu dacht, dat hekserij een geliefde bezigheid was van vrouwen binnen het Luikse diocese is ook weer een makkelijke.

Delrio was herkomstig uit dat diocese. Hij werd geboren op 17 mei 1551 te Antwerpen. Hij had zijn ogen niet in zijn zak. Je zou hem een sociaal geëngageerde socioloog, sociaal-psycholoog en andragoog kunnen noemen die veiligheidshalve gekozen had voor een doctoraat in de rechten aan de universiteit van Salamanca die universeel erkende doctorshoeden had te vergeven. Delrio haalde daar de indrukwekkende hoed en ring in 1574. Dan kon hij overal in West Europa carrière maken. Hij was buitengewoon carrièrebewust en was behept met blinde ambitie. En hij ging overal met vuile voeten doorheen, wist goed te netwerken en zei op het juiste moment precies de dingen die de elite wilde horen.

Dát is de manier om het ver te brengen. Het is wel een gave die je moet hebben en die je ongeremd winstgevend wil geldend maken. Delrio zag, dat het hoogste staatsgezag zich zorgen maakte over de immer sterker woekerende

ketterij. Philips II, de koning van Spanje, zag de ketter als een soort gekwalificeerde opruier tegen het koninklijk gezag. Die moest vervolgd worden voor tribunalen, waar je ze aantrof en waar dat maar kon. Daarom dacht Delrio dat het niet onvoordelig zou zijn als hij als werkhypothese zou hanteren bij zijn sociaal-psychologische beschrijving van de crimenogenese van de hekserij – die hij dus ook direct rubriceerde als een delict tegen de openbare orde en de regeringsvorm – dat ketterij bij vrouwen onherroepelijk resulteert in hekserij. En omgekeerd. Daarbij kon hij terugvallen op de in zijn dagen zo populaire Heksenhamer, de *Malleüs Maleficiarum*. Wie tot het denkend deel der natie hoorde had het thuis in de boekenkast staan.

De Maanblaffers zitten overal

In dat boek stond precies **Wat Je Moet Denken** en verder **Hoe Het Komt Dat Het Zo Slecht Gaat**. Een geweldig boek dus dat fraai toonzet wat iedereen die er bij wil horen eigenlijk al aan zijn water aanvoelt. D66 bestond toen nog niet. Maar anders zou Delrio zeker buitenlid zijn geweest van het wetenschappelijk bureau daarvan. Delrio zag, wat iedereen zag of wilde zien. En hij zag dus veel heksen, want het ging in Antwerpen niet echt goed. Daarbuiten in het Luikse diocese evenmin. Het gaat met deze waarnemingen zoals Toonder beschrijft in *Heer Bommel en de Maanblaffers*.

Het publiek domein van Rommeldam staat op instorten – iedereen zegt het, dus is het waar – en dat is de schuld van de Maanblaffers. Ze hebben overal haar en veel te grote voeten. Maar het ergste is: ze blaffen tegen de maan, het woord zegt het al. Prof Dr J. Sickbock heeft er participerende observaties naar gedaan en gelukkig komt deze beproefde en veel gevraagde expert meedelen dat de Maanblaffers overal in zitten en overal nefast manipuleren. Hij vertelt dat meeslepend aan Drs Pieps, wetenschappelijk medewerker van de Universiteit van Rommeldam. En Pieps licht onmiddellijk neef Argus in, die er een hoofdartikel aan wijdt op de één van de Rommelbode. Hier heeft de overheid een taak, stelt Argus en wat doet de regering?

Post hoc ergo propter hoc

En zo komt een intensieve Maanblaffer-vervolging gelukkig nog nipt op gang, heilbrengend als ieder overheidsingrijpen. Het blijkt na veldonderzoek dat de Maanblaffers inderdaad overal zitten. En ze maken deel uit van een complot. Heer Bommel blijkt één hunner te zijn. Dat heeft de schoft kundig weten te camoufleren. Zo zit dat boek van Delrio in elkaar. En omdat het softpornoïde is,

leest het als de dan nog niet bestaande spoorwegtrein. Bij heksen kan de vervolgende overheid alle proceskosten verhalen op de nagelaten boedel en voorts kan tussentijds bij conservatoire maatregel ook het bezit van familie, moeien en magen inbeslaggenomen worden ter fine van verbeurdverklaring en onttrekking aan het verkeer. Gelukkig blijkt dat bezit altijd traceerbaar. Het is dus niet verbazen dat ook de Luiker gemijterde thans gebruik maakt van mobiele rechtbanken om deze varianten van opruïing tegen het regeringsgezag de kop in te drukken.

En maar goed óók want er marcheren steeds meer niet-toegelaten soldateska over de linker bedding van de Maas. Het bewijs dat ketterij resulteert in hekserij komt bij Delrio neer op de *eenvoudige post haec [hoc] ergo propter* of *cum hoc propter hoc*-redenering: daarna, dus dientengevolge. Het kan geen verwondering baren dat Delrio Raad van Brabant wordt zodat hij verregaande overheidsbemoeienis binnen dit politiek segment wetenschappelijk kan rechtvaardigen. De politisering van de wetenschap en de verwetenschappelijking van de politiek gaan vicieus wederkerig in elkaar op als bantrekkers.

De Peellandse heksenprocessen

Na 1570 tot 1629 komen er in heel Zuid-Oost Brabant dat belendt aan de Maasvallei opmerkelijk veel heksenprocessen voor. Men vindt nadien ook deze toename van dat soort procedures in Roermond dat rechts van de Maas ligt. Maar dat is later. Veel later. In dat overkwartier krijg je dan een hausse van vervolgingen ten laste van heksen, tovenaars en magiërs. Die tovenaars, dat zijn vaak mannen. En ook die gaan op de brandstapel of worden gewurgd. De initiatoren daarvan zijn dan protestantse magistraten, want Roermond is tijdelijk staats. De rechtsgronden van de vervolgingen, met hun ingrijpende dwangmiddelen, zijn overigens niet anders dan die Delrio al noemt: deze lieden zijn zo staatsgevaarlijk dat te hunnen aanzien geen onschuldvermoeden kan ingeroepen worden. Zijn bepaalde feitelijke omstandigheden aangetoond, dan moet de beschuldigde maar bewijzen dat hij géén heks, tovenaar of magiër is.

Daarmee wordt de aloude canoniekrechtelijke bewijsregel *negativa non sunt probanda* zonder morren opzij gezet. De regel houdt in dat je nooit een negatieve bewijsopdracht mag geven. Negatieve feiten zijn meestal naar hun aard onbewijsbaar. Bij heksen gaat de regel niet op. Omdat ze de gave hebben van bilocatie: ze kunnen op twee of meer plaatsen tegelijk zijn. Een alibi gaat

daarom nooit op. Zoals, overigens, de inquisitie ook placht te doen bij ketterij. De heksenprocessen waar ik hier op doel spelen zich af in Cranendonck, Leende Mierlo en Lierop, Eindhoven en Asten. Ze beginnen steeds met een beschuldiging aan het adres van een vrouw die de naam heeft eene aorige te zijn. Een rare, een excentriekeling.

Een alleenstaande vrouw is dat in deze periode al gauw. De veldoogst is bedorven. Dat heeft deze vrouw gedaan door een bezwering. Piet van Bommele Cis heeft het haar zien doen, het was bij avond in de deemstering toen de nevels opkwamen. Hij zag haar staan en dacht nog: wat staat ze daar te prevelen? En ja hoor. De oogst op de akker volledig beschimmeld. Of: het gehucht lijdt aan ziektes. Vliegende koorts, mijnheer. Knoekerende zinkings. Schijten als een lijster met bloed uit de anus. Maar dat komt door vrouw Marregie. Die kan toveren. Dat weet iedereen. Ze kijkt je aan met haar boze oog. En ze heeft een zwarte kat die juist dan gaat schreeuwen, zwijgt er stil van. Zatte Wimke van WiezeMortelmanse zag haar op een bezem vliegen. Dat doet ze nou altijd op woensdag als Wimke veel schavuitenwater opheeft in de herberg van Nelemanse. Wimke zag haar over de maan scheren. En ja hoor. De andere dag: Wimke had de rooie loop. Hij liet het aan iedereen zien. Toen hij zijn gevoeg deed bij de brandkuil op de Gemeynt, de dorpsweide, waar de vrouwen ook drinkwater putten. Want hij was verschoten, dat begrijpt u. Hedde gij da ooit gezien, dat vroeg Wimke nog aan de buurvrouw die net een emmer water kwam slaan. En de andere dag had de buuf het ook, wat zegde daarvan? En toen iedereen op de herdgang. Bewijs geleverd.

De huurlingenziektes

In deze periode komen via de Maasvallei vreemde huurlingencontingenten opzetten om zuidelijk van de Peel – moerassen, zo ver als het oog kijken kan – de draai in te zetten naar de zandruggen tussen Valkenswaard en Eindhoven. Het gaat om miliciens met bepaalde expertises bij het hanteren van vuurwapens of artillerie. Veel uit Lombardije of Tirol, musketiers die in formatie kunnen vechten of handig mortieren weten te stellen. Hellebaardiers die een tegenmoet komende ruiter in één flitsende beweging met de haak uit het zadel trekken, onthalzen, het paard bij de teugels vatten, kalmeren en naar achteren doen geleiden door de tweede linie lansknechten. Ze zijn hun soldij waard. In hun gevolg hoeren. Die venerische ziekten hebben. Die worden door de bevolking niet herkend. Ze zien geen symptomen en van besmettingsgevaar is men onkundig, ook bij het verschaffen van legering op meermalen gebruikt

stro. Verder regent het met bakken, er zijn muizenplagen en er is toch al – mede dientengevolge – oversterfte onder de plaatselijke bevolking. Die krijgt te maken met ziektes die nog nooit vertoond zijn.

Het desolate landschap

De akkers worden niet naar behoren bewerkt, het vee niet goed verzorgd en bovendien leven de infanteristen zonder specialisatie gewoon van het veld. Het is daarom opluchtend om de oorzaak van deze flakkerende ontembare ziektes te wijten aan één persoon. Die men betrekkelijk weerloos weet. Maar die persoon is altijd ook tante, moei of baker van familie. Op het dorp, gehucht of in een van de herdgangen. De eerste beschuldiging roept weerwraak op als tante ter dood gebracht wordt. Hele families gaan elkaar te lijf. Ook al omdat tante toch geacht werd liggende gelden te hebben of geheimzinnige bezittingen. Die zijn weg. Dat heeft de eerste aangever natuurlijk op zijn of haar geweten. Hele streken worden aldus gaandeweg ontvolkt, dat raakt ook in Brussel, waar de landsregering zit, bekend. Die wil dat vicieus proces doorbreken.

De accusatoire procedure vervangen door de publieke inquisitoire

Zij beveelt, onder meer bij criminele ordinnantie, de plaatselijke overheden – kerkelijk en wereldlijk – zelf pro-actief op te treden via gestandaardiseerde tenlasteleggingen. Daarin moeten de bewijsthema's zijn vevat volgens een formulierboek, waarin men ook Delrio's bewijsredeneringen herkent. Men moet niet meer wachten op private aanklachten, want die brengen een cirkelspiraal van tegenverwijten op gang, dat heeft men gezien. Die kunnen maatschappelijk ontwrichtend werken. Dat moet een regering niet hebben. Want dan komen ook de belastingafdrachten in het gedrang. Kortom: het volkse, vrijblijvende *accusatoire* recht wordt vervangen door inquisitoir recht. Waarbij de tenlastelegging ook schriftelijk moet worden opgesteld. Dus door iemand die de procesvoorschriften van Delrio kent. Minstens. Delrio heeft een gat in de markt gespot. In Leuven vindt zijn expertise navolging binnen een subfaculteit *demonologie*. Met natuurlijk een keur van deskundologen. Vaak met tonsuur, die de huurlingentroepen achter op komen. Werk aan de winkel. En hier vinden dan ook de Luikse curie-geestelijken emplooi. Met het oog op de mogelijke confiscaties.

De uitvoeringsarrangementen bij de Vrede van Münster

Dat blijft de Luiker curie doen, totdat Noord-Brabant wordt toegescheiden krachtens de Vrede van Münster aan de Staten-Generaal. In 1648. Maar het duurt lang voordat deze toescheiding wordt geëffectueerd, want daarvoor is een ingewikkelde zuidgrensbepaling noodzakelijk. Zulk een grens bestond nog niet. Men valt terug op de afwachtingsopstellingen van de Staatse legers in 1609, toen het Twaalfjarig Bestand inging. Maar die moeten dan ook weer in de kaarten ingetekend worden, waarbij de Spaanse machthebbers over de zuidelijke Nederlanden flink van zich afbijten. Nee, die regimenten stónden helemaal niet bij Poppel, ze waren nog niet eens Esbeek gepasseerd, zijn jullie nou helemaal van de pot gerukt? Het duurt tot 1655 voordat de talloze enclaves, exclaves, exterritorialiteiten, immuniteiten en exempties zijn ingetekend door pietluttige bureaucraten in Madrid en Delft, die geen haast hebben, want zelf zitten ze hoog en droog en veilig. De Raad van State kijkt erop toe. En die heeft nooit echt veel gevoel voor de problemen in 't veld. Dat blijkt wel uit zijn adviezen die ook heden ten dage schier onuitvoerbaar zijn als men ze al begrijpt.

De Brabantse revolte

Een exclave in de Maasvallei

De Prins-bisschoppen hanteren hun diocese dat inmiddels zwaar is ingekrompen als een soort absolute volkerenrechtelijke exclave. Ze trekken zich niets aan van de kerkrechtelijke reorganisaties van Rome op basis van de Trente-decreten. Ze proberen zoveel mogelijk buiten de jurisdictieconflicten te blijven die de nieuwe bisdommen, bevolen bij decreet van 1559, onderling opleveren, vooral omdat de omschrijvingsbullen van de nieuwe diocesen verassend lang uitblijven.

Komen ze eindelijk beschikbaar, dan blijken de grenzen tussen de diocesen van Middelburg, Breda, Den Bosch en Roermond niet goed op elkaar aan te sluiten. Een ding is zeker: de fiscale rechtskring van Luik is nu verhoudingsgewijs gering geworden, al heeft de Luiker gouverneur met het harnas onder het kazuifel nog altijd grote stukken van de Maasvallei tot diep onder Verdun tot zijn beschikking.

Maar deze rechtsmacht blijft niet onbetwist. Ook al omdat de territoria die Luik tot zijn exclusief canoniek terrein mag rekenen niet naadloos op elkaar aansluiten. Dat deden ze al nooit wat betreft de handhaving van het neutraliteitsstatuut in militaire zin, maar toen was het gebied toch vrijwel

geheel gebied in het diocesane rechtsgebied. Dat is nu niet meer zo: er zijn nu tussenliggende gebieden waar andere bisschoppen, vooral die van Namen, de canonieke en wereldlijke rechtsmacht mogen uitoefenen. Bisschoppelijke visitatoren zijn nu aangewezen op het doorreizen van aansluitende corridors, canoniekrechtelijke passarellles.

De Kleinstaaterei te Westfalen

Luik blijft ook buiten de herrangschikking van de staatsterritoria krachten de Vrede van Westfalen in 1648. Wel krijgt het te maken met de daarin voorziene opdeling van het Duitse Roomse Rijk in een veelvoud van autonome vorstendommen, stadstaten, vrijheden en exclaves, de door Bismarck zo misprezen *Kleinstaaterei*. In vele staatjes is nu de wereldlijke vorst ook opperhoofd geworden van een nationale kerkorganisatie die overigens beschikt over goederen die nog steeds toebehoren aan de Luiker soevereine gemijterde. Het gaat vooral om uitgebreide kloosterlandgoederen die bij Luik verblijven, maar die voor visitaties zo goed als onbereikbaar zijn, laat staan dat gedacht kan worden aan consequente jaarlijkse tiendheffingen en innigen. Deze zijn sedert 876 tot in de dertiende eeuw vastgesteld op abstracte forfaitaire basis krachtens de toescheidingsverdragen waarbij de Luiker papieren oppermacht, de suzeriniteit weliswaar erkend werd, maar waarbij daarvoor aan de Luiker kerkvorst geen effectieve doorzettingsmacht werd gegeven. Hij kan dus fluiten naar vele tienden en zoekt het deswege in de wapenhandel via zijn kerkfabrieken rechts van de Maas in het land van Herstal.

De internationale wapenhandel als principale inkomstenbron

Maar die floreert zeer omdat vooral vuurwapens nu massaal in zwang komen met mobiele lange afstandsartillerie dat in staat is bressen te slaan in de nieuwste fortificaties, vaak naar ontwerp van Vauban. De grote vestingbouwer voor het Huis Bourbon die hoogtijdagen kent bij de voortgezette mobilisaties onder Lodewijk XIV, de Zonnekoning, die nu ook het Maasdal vele malen achtereen gaat betreden. Veel hoogexplosieve munitie wordt nu in verschillende granaten en splinterbommen besteld: de kerkvorst is meer directeur van een florerende *international* in bewapeningen en ondersteunende instrumentaties geworden dan herder der zielen zo hij dat ooit was.

Men kan via hem ook huurtroepen bestellen die hij in onderaanneming doet leveren en waarvoor hij per hoofd flinke provisies kan toucheren. Hij gaat zich

nu volledig uitdossen als Rijksgrote met hermelijnen schoudermantel, berbet, scepter en ridderhelm op een tabourettafel, maar van de Rijksdag trekt hij zich verder, wat de defensieverplichtingen die het Roomse Rijk oplegt, niet veel aan.

De residuaire zorgtaken

Hij voorziet wel in armenzorg, algemeen lager onderwijs, een zekere voorziening in de volksgezondheid, maar veel geld besteedt hij daar niet aan. Hij slaat wel wetten om deze segmenten te kunnen beheersen en voorziet vervolgens ook in uitvoerende organen. Deze legislatieve bevoegdheden beschouwt hij als prerogatief, waaraan verder niet te tornen valt. Het onderwijs dient uiteraard tot consolidatie van zijn staatshuishoudelijke positie. De leerlingen moeten gehoorzaam leren zijn aan het bisschoppelijk oppergezag.

In Brabant bezit hij nog enclaves, waaronder Luiks Gestel. Dat brengt nog steeds heffingen op. Maar veel is het niet meer. Want Brabant is zo verarmd dat het niet veel meer kan opbrengen voor deze verre autoriteit. De *propria* blijven intact, maar de bijbehorende rituele uitoefeningen blijven buiten effectieve controle. De Raad van State in Den Haag maakt die zo goed als onmogelijk. Zoals hij ook bewerkstelligt dat de kerkvorst geen werk meer kan maken van zijn subsidiaire capitale jurisdictie in strafzaken ook al zou deze geldswaardig kunnen blijken. De Raad staat daarvoor de bisschop de bijbehorende *penal enforcement power* niet meer toe. De prelaat eet er geen wildbraad minder om. Hij dijt dan ook zichtbaar uit op de schilderijen die van zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid vervaardigd wordt: de opvolger is altijd iets roziger en welgedaner dan de voorganger. Hij zou het dus nog jaren uithouden.

Brabantse Omwenteling

Maar helemaal buiten de gistende geest der tijden kan de Luiker magnaat niet blijven. De Brabantse Omwenteling tast wel degelijk ook zijn territoriale soevereiniteit aan. Het gaat hier om een opstand van de Zuidelijke Nederlanden in 1789 en 1790 tegen het koloniaal beheer vanwege de Habsburger Roomse Keizer Jozeph II. Die heeft meer dan genoeg van de stedelijke en gewestelijke privileges die nog steeds gelden op basis van verschillende “Blijde Incomste”-Charters per stad en gewest. Deze voorrechten zijn per gemeenschap anders geredigeerd en voorzien ook in andere grondrechten, gerechtelijke procedures en bevoegdheden, belastingstelsels en bestuurssystemen, waarbij de magistraten niet democratisch gekozen worden maar domweg kunnen regeren op basis van hun familielidmaatschappen en patriarchaten.

Daarbij heeft de geestelijkheid per stad, vrijheid of gewest een andere rechtspositie. Soms kan een bisschop zelfs binnen zijn diocese voorzien in wetgeving van generieke aard betreffende de uitvoering van de zorgtaken die de middeleeuwse katholieke rechtsorganisatie gaandeweg aan zich had getrokken. Het betreft meestal de armenzorg, de gezondheidszorg, het onderwijs in brede zin, soms zelfs het hoger en academisch onderwijs omvattend. De bedienende geestelijkheid is daarbij schier immuun. De

getoogde is nauwelijks aansprakelijk te stellen voor misgrepen in zijn aanstelling of bediening. Wie tegen hem een actie wil instellen op basis van beroepsaansprakelijkheid, moet dat doen bij kerkelijke officialen, rechters, die hun ambtgenoten hardnekkig blijven vrijwaren tegen schadeloosstellingsplichten in welke vorm dan ook. Dat roep en riep misbruiken op.

De bisschoppen weten het. Maar hun stand is hun dierbaar, het prestige van de bedienaren van het altaar mag niet gekrenkt worden, in geen enkel opzicht. Bij de genoemde zorgtaken leidt dat uiteraard niet alleen tot corruptie, vriendjespolitiek, tersluik dienstbetoon en ambtsaanmatiging, maar ook tot ernstige letselschades in de verzorging van de geneeskunde, het beheer van oorden van maatschappelijk hulpbetoon zoals bejaardeninrichtingen, weeshuizen, instituten van krankzinnigenzorg en refugiehuizen voor gevallen vrouwen. De zuidelijke Nederlanders weten het goed genoeg. Maar de toog is hen bij alles toch dierbaar. Als dan ook Joseph juist hier krachtig wil ingrijpen en aanstuurt op een nationaal centraal geleid krachtig gezag ter vervulling van juist deze zorgtaken, komen zij, wellicht uit oude sleur, daartegen collectief in opstand. Dat geldt evenzeer betreffende de uniformering van de rechterlijke organisatie en het justitieel beleid.

Ze erkennen de wantoestanden die de elkaar begunstigende gerechtelijke dynastieën de samenleving berokkenen. Maar de Keizer moet er vanaf blijven. Dat doet hij niet. En dan begint een nationaal georganiseerde belastingweigering. De koloniale voogden schrikken. Ze willen van deze hervormingen afzien. Maar de bevolking wenst wel degelijk een zekere inspraak op basis van een representatief democratisch beginsel. De burgerij vindt, dat als ze belasting betaalt, ze ook moet kunnen meeregeren. En dat raakt ook de Luiker potentiaat. Er komt nu een nationaal volksleger op de been.

Het Brabantse volk bevrijdt zichzelf

Het zal het Brabantse Volk – wat dat ook moge zijn – bevrijden. Het eist de opperheerschappij op. Die gunt het zichzelf. Die krijgt het dus niet van een monarch. De volkssoevereiniteit in de zuiverste vorm. Een prachtig principe. Maar het zal daarbij de Luiker exclaves ook niet ontzien: principe is principe. Het gehele volk der Belgen – een nieuwe *denominator* – zal de Verenigde Nederlandse Staten oprichten als mogendheid, waarbij stellig ook de Noordelijke Nederlanders zich zullen aansluiten.

Waarom dan het Maasdal uitzonderen van dat nieuwe verband? Het lijkt in Noordelijk Brabant aan te slaan; Breda voelt er voor ---- alleen: wie dat Breda dan precies? De stad, de baronie, het gewest? Limburg en de landen van Overmaze doen ook al mee; dat benart Luik. Terecht. Want Pruisen dat rechts van de Maas domineert stookt het vuurtje graag aan. Zo lijkt het. De Luiker prelaat kan beter de koffers pakken: met zijn hoge sprongen is het schijnbaar gedaan. Maar dan krijgen de opstandelingen onderling gelukkig geweldige ruzie. Ze bestrijden elkaar, niet de Oostenrijkse Keizer. En zo kan de Prins-bisschop toch terugkeren.

Maar niet voor lang. Zijn exclave komt terecht in de kolkingen van de Franse Revolutie in 1798. Op 1795 zal de Prins moeten afzien van zijn interne en externe territoriale soevereiniteit. Er zal een bisschop zetelen op de kathedraal van sint Lambertus, na 1801. Maar slechts met geestelijke macht. Dat is de bedoeling. Het lijkt er nu waarachtig op dat Noord-Brabant voortaan gevrijwaard blijft van jurisdictionele aanspraken vanwege Luik. Wel erkennen veel parochies en dekanaten dat ze oorspronkelijk tiendplichtig waren. En dat ze afdrachten verplicht waren voor sacramentaliën. Maar nu, in deze verlichte tijden, niet meer. Luik heeft afgedaan. Als wereldlijke mogendheid onder een soeverein Prins-bisschoppelijk staatshoofd. Denken ze daar in de Kempen en de Meijerij.

Het concordaat van 1801

De keizeraspiraties van Napoleon

Napoleon heeft andere plannen. Hij is eerste consul van de Franse republiek. Maar dat betekent dat hij 's lands hoogste ambtenaar is. Hij blijft ondergeschikte van de volksvertegenwoordiging. Hij wenst dus een monarchale

status voor zich te scheppen. Hij wil Kiezer der Fransen worden. Liefst Frans Keizer, maar dat zit er op dat moment niet in. Dat kan alleen, als hij geacht kan worden te regeren bij de gratie Gods. Gelet op de rechtspolitieke verhoudingen kan hij dat alleen in overeenstemming met de Paus. Maar daar heeft hij bonje mee. Want Napoleon heeft de katholieke kerk eigenlijk als staatskerk afgezworen. Hij had haar niet nodig. Hij was integendeel van plan alle resterende bezittingen van die kerk te gelde te maken. Door onteigeningen. Maar dan gedoseerd. En dat niet, dan nadat hij de absolute scheiding van kerk en staat volledig zou hebben geëffectueerd. Daarmee zou hij de Paus, Pius VII, uiteraard flink in de wielen rijden. Die gijzelde Napoleon dus, opdat zijn geestelijken netjes zouden gehoorzamen aan de eerste consul. Dat verstoorde de betrekkingen met de Heilige Stoel uiteraard.

Normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk

Napoleon zag in, dat het Franse volk niet echt overweg kon met de representatieve democratie. Er was eigenlijk nooit sprake van geweest dat binnen de volksvertegenwoordiging geregeld wetgevingsoverleg werd gepleegd. De fracties van de politieke partijen hadden elkaar te vuur en te zwaard bestreden en elkaar proberen buiten de wet te stellen door hun leiders vogelvrij te verklaren. Daaruit was de gruwelijke staatsterreur voortgekomen onder Maximilien Robespierre. De guillotine had dag in dag uit gerateld. Maximilien had een soort godsdienst van de Rede voorgesteld als staatsreligie. Maar dat bleek de rede van Maximilien zelf te zijn. En die wisselde per week, dag uur zo'n beetje van voorstellingsinhoud. Niemand kon die rede voorzien of uitplussen. Maximilien zelf evenmin. Al nam hij alles wat hij dacht onvoorwaardelijk serieus. Het had dus geresulteerd in bloedbaden totdat Robespierre, de zeegroene onkreukbare, zelf onder de guillotine was gekomen. Daarna hadden diverse staatsgrepen plaatsgevonden die de constitutie van Frankrijk volkomen hadden gedestabiliseerd. De politici hadden de vijanden van de Franse staat in het buitenland gesitueerd. En dus het Franse volk te wapen geroepen, opdat zij hun onrust, hun ergernis, hun agressie en nationale frustraties zouden uitleven onder de tonen van dat betoverende slagerslied, de Marseillaise, in het buitenland tegen onbenoemde aanrukkende vijanden van Frankrijk. Dan waren de politici voorlopig gerust veilig voor elkanders samenzweringen. Napoleon had het van de zijlijn heel goed waargenomen. Want hij was als brigade-generaal steeds ingezet bij deze agressie-oorlogen. De vijand zat voornamelijk in het binnenland. Die moest bedwongen worden. En daarna kon men gaan veroveren. Dat betekende dat hij iedere politieke

verantwoordelijkheid jegens welke volksvertegenwoordiging dan ook intern moest uitbannen.

Dus wilde hij een politiestaat met een Keizer aan het hoofd. Hij sloot nu, ter normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk die altijd partner was geweest van de Franse koningen een reeks van arrangementen. Want hij had God en Zijn religie nodig, uit staatshuishoudelijke overwegingen.

Want alleen zo kon hij een definitieve punt zetten achter de volledig uit de hand gelopen revolutie van 1789. Dan had hij de instemming nodig van het overwegend katholieke Franse volksdeel. Pius wilde akkoord gaan, als dan de pre-revolutionaire bisdommen in westelijk Europa hersteld werden voor zover ze in het machtsbereik van Napoleon vielen of zouden komen te vallen. Dat was voor Napoleon, die haast had om zijn verdere militaire veroveringen te hervatten, goed. Dat betekende dat ook de bisdommen in België, Rijnland en Luxemburg hersteld werden met hun oorspronkelijke jurisdictie-aanspraken. Napoleon zag geen bezwaren. Hij vond dat een detail.

Herleving van het Luikse diocese

Dus herleefde het bisdom Luik. De rechtsgevolgen daarvan had Napoleon niet verder bestudeerd, wist hij veel? Maar in Luik zag men nu de kans schoon, en zeker, toen Napoleon ook in 1810 noordelijk Nederland maar totaal annexeerde. Dat betekende, zei men aan het Sint Lambertusplein te Luik, dat de Luiker bisschop weer alle rechtsmacht had die hij vóór 1795 ook had bezeten. Dat betekend weer veel voor het fiscaliteitsbeleid van de Luiker curie, die er als de kippen bij was om met terugwerkende kracht alle heffingen en accijnzen alsnog sedert 1795 binnen te halen. En daar kregen de Brabanders natuurlijk weer van alles mee te maken. Vooral die welke verbleven in de tenietgegane bisdommen Den Bosch en Breda. De priesters daar werden nu volgens het concordaat Franse ambtenaren of beambten. Ze waren dus ineens pensioen- en salarisgerechtigd. Dat tikte aan. Maar ze moesten dan wel, als ze de centen wilden, een eed van trouw afleggen aan het Franse gezag. En ze moesten ook de Franse rechtsvoorschriften uitvoeren. Dat wilde hun superieur, Apostolisch Vicaris Van Alphen beslist niet hebben.

Apostolisch Vicaris Van Alphen te Schijndel

Hij zat in Schijndel. En hij wist dat zijn priesters het niet breed hadden. De economie was in een zware recessie en er was tekort aan alle primaire levensbehoeften. Maar hij beval toch deze priesters geen enkele uitvoering te geven aan het concordaat. Dat was nogal wat, want de Paus had het aanvaard. Maar Van Alphen dacht: nu gaat het nog opperbest met Napoleon. Maar dat blijft niet duren. Napoleon jaagt alle mogendheden tegen zich in het harnas. Dat moet hij op den duur afleggen. Als mijn priesters Frans ambtenaar zijn geworden, komen ze in grote moeilijkheden als die Napoleon uiteindelijk een integrale regeringscapitulatie moet aanvaarden, afgedwongen door de tegen hem verzamelde geallieerden. En verder zal noordelijk Nederland, dat nu

eenmaal Hervormd is, het bepaald niet op prijs stellen als die priesters meegewerkt hebben aan de uitvoering van rechtsvoorschriften van een Luiker bisschop, die vóór alles een franskiljon pleegt te zijn.

Priesters als hoog- en landverraders

Gesteld dat dat noordelijk Nederland zichzelf weer uitroept tot zelfstandige staat, gesteld dat het protestantisme wordt hersteld als staatsgodsdienst, gesteld dat het Huis van Oranje terugkeert, dan worden al mijn priesters straks vervolgd als hoog- en landverraders. Hij weigerde dus iedere medewerking aan Luik. En werd als politiek wederspannige gearresteerd. Opgebracht naar Vincennes. De grote staatsgevangenis. Hij moest bij de Keizer komen. Die kon niet begrijpen dat deze boerse prelaat het waagde hem te wederstreven. Hij gaf hem lik op stuk. Maar van Alphen was niet bang. Hij gehoorzaamde God meer dan de Keizer. En de Keizer was een Mammon. Het zou niet goed met hem aflopen. Napoleon was de kluts kwijt. Dit was hij niet meer gewend. Maar hij liet Van Alphen toch lopen. Een flinke vent, oordeelde de verbijsterde Corsicaan. Die berichtte vanuit Schijndel aan de kerkvorst te Luik, dat hij niets met hem te maken had. Hij zou met Rome nader overleggen, maar die superheffingen, die kon Luik wel op zijn buik schrijven. En de accijnzen ook.

Het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden

Het liep zo'n beetje als Van Alpen had voorzien. Napoleon werd eerst bij de Volkerenslag bij Leipzig in 1813 verpletterend verslagen en later in 1815 bij Waterloo nog een keer. Inmiddels had Londen een prins van oranje naar Nederland laten gaan, om daar de territoriale soevereiniteit te gaan uitoefenen als vorst. Willem Frederik, de erfprins van de protestante Oranje-dynastie. Die kreeg een koninkrijk in de aanbidding, als hij een flink defensie-apparaat uit de grond stampte. Dat rijk omvatte België en Luxemburg. Het was Willem niet best naar de zin. Want daar woonden katholieken. Die zouden straks in zijn rijk de meerderheid uitmaken. En hij vertrouwde ze voor geen meter. Londen had geëist dat hij protestanten en katholieken staatkundig volkomen gelijk zou behandelen. Dat stiet Willem tegen de borst. Maar Londen was onvermurwbaar. Als hij dat niet deed zou hij zijn koloniale bezittingen niet terugkrijgen en ook geen leningen kunnen plaatsen via het Londense bankfiliaal van de Rothschilds. Willem had dus geen keus. Hij aanvaardde deze regering met voorgevoelens van onheil. Hij lag constant met de katholieken overhoop. Hij dacht nu ze te kunnen paaien door ook een concordaat te sluiten met de Heilige Stoel, net als Napoleon. Maar hij eiste dat hij een voordracht zou

mogen doen voor de aanstelling van bisschoppen. Steeds drie of zes namen. Dan mocht de Paus kiezen. Dan zou de koning de aangewezenen toelaten, maar weer met de status van een topambtenaar zoals Philips II dat óók had mogen doen. Rome antwoordde: ja, maar Philips was katholiek, en u niet. Verder wilde Rome dat de koning zich niet zou bemoeien met het katholiek onderwijs en vooral niet met de priesteropleidingen op de seminariën. Hij zou wel mogen inspecteren. En verder zouden de bisschoppen ook nog zekere regelgevende bevoegdheden mogen claimen, weer op het stuk van de armenzorg, het onderwijs, de volksgezondheid, en de inrichting van hun eigen kerkorganisaties. Alles nader te bepalen bij uitvoeringsarrangementen. Willem zag af van de voordrachtsrechten betreffende bisschoppelijke vacatures. En verder lieten beide partijen alles verder afhangen van de nadere uitvoeringsarrangementen. Het concordaat werd in 1827 gesloten. Het is nog steeds van kracht. En Willem gaf weer best veel weg aan de Heilige Stoel. Al trad hij verder ontactisch op. Hij kon niet nalaten te stellen, dat de katholieken gewoonweg niet in staat waren om behoorlijk onderwijs in te richten: ze waren eigenlijk achterlijk. Daar had hij op dat moment gelijk in. Maar dat vonden de Belgen niet prettig.

Te Luik zag men deze spanningen graag oplopen. Want straks kon de Luiker bisschop wellicht bemiddelen in deze dreigende conflicten. Misschien kon hij dan toch nog een fiscaliteit te zijnen gunste claimen, dacht François-Antoine, Prince de Méan die op de Luiker kathedra zat. En wat zou hij er dán nog kunnen uitslepen? Misschien zelfs nog de tienheffingen of wellicht de accijnzen voor de propria? En zouden de Belgische bisschoppen dan ook kerkelijke delicten kunnen doen strafbaarstellen, te handhaven door het wereldlijk Openbaar Ministerie? Je wist het bij die Willem toch nooit. Hekserij, aan te geven door de pastoor in een inquisitoir systeem? Zoals destijds in De Meijerij? Als de priesters tevens staatsambtenaren werden – en dat was wel de strekking van het concordaat van 1827--- was dat toch niet zo gek?

Dan was een misdrijf tegen het geestelijk gezag dus altijd ook een misdrijf tegen het staatsgezag, de openbare orde en de grondwettige regeringsvorm? Dat had men in België toch ook gekend vóór de Brabantse Omwenteling van 1791? Jammer blééf dat die Willem zichzelf beschouwde als nationale opperbestuurder van de Hervormde kerk. Dat was een defect in de regeling van het concordaat. Anderzijds was Willem bereid de oprichting en inrichting van bedehuizen te subsidiëren, katholiek onderwijs zwaar te financieren, processies, bedevaarten en ommegangen op of aan de openbare rijweg te vergunnen en zelfs heiligdommen onder de zorg van Binnenlandse Zaken te

laten restaureren, zoals het sint Willibrordspjutje bij Heiloo. En er was te praten geweest over de persoonlijke immuniteiten van priesters tijdens hun sacramentele bedieningen. Daar zat, dacht De Méan, bepaald muziek in. Maar de andere Belgische bisschoppen dachten daar niet zo over. Die wilden dat de katholieke godsdienst in het zuiden staatsgodsdienst zou worden. Daar wilde Willem niet eens aan denken. De Gentse bisschop, Prince Maurice de Broglie, de aanvoerder van het Belgische episcopaat was juist in dat opzicht weer halsstarrig onverzettelijk en bleef aanzetten tot wederspanning tegen het protestants bewind. Hij kwam ervoor voor de strafrechter en werd gegijzeld.

De Belgische opstand

Iedereen dacht dat zulks spaak moest lopen. Dus liep het in juli en augustus 1830 inderdaad spaak. De Belgen scheidden zich af. Ze vormden een eigen staatsverband dat geen rechtsmacht kon uitoefenen op Nederlands grondgebied, ook niet via bisschoppen. Daarop liepen ook de illusies van de prince de Méan stuk. Maar voorlopig bleven de Brabantse priesters wel op religieus en sacramenteel vlak aan hem onderhorig voor zoveel het de regelingen der erediensten betreft. Dus kerkelijk binnenkamers. De Apostolisch Vicarissen hadden aanvankelijk na 1815 geen bisschopsrang en konden voorshands geen aan die rang verbonden sacramenten, wijdingen en bevestigingen verrichten.

De Vicarissen bleven verder ondergeschikt aan de Keulse internuntius: hun rechtsgebied bleef missiegebied. Maar er waren genoeg ambulante bisschoppen in de buurt beschikbaar, die het vormsel konden komen toedienen. Verder redde men zich wel. En al helemáál toen de omvangrijke molenaarszoon Zwijsen benoemd werd tot Apostolisch Vicaris binnen het voormalige Bossche diocese, want die kreeg wel de bisschopsrang erbij. Zwijsen was bevriend met de kroonprins van Oranje. En die vriendschap breidde hij duchtig uit, nadat deze Willem II als koning was ingehuldigd. Hij liet alle arrangementen met Luik voorzichtigheidshalve intact. Dus handhaafde hij ook de *propria* van de Luiker potentaat uit de middeleeuwen. Zwijsen beidde de tijden. Altijd verstandig.

De herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie

Een zwijn in de Hollandse wijngaard

De Bulla *Ex Qua Die*, waarbij de bisschoppelijke hiërarchie weer in Nederland werd ingevoerd in april 1853 sloeg in als een bom. De Romeinse curie had geen enkel vooroverleg gevoerd met het Nederlandse departement van

Buitenlandse Zaken. De bul deelde mede dat er bisschoppen zouden komen in Utrecht, Den Bosch, Breda, Roermond en Haarlem. Het decreet was ingeleid met de meest krenkende bewoordingen over het protestantisme die de curieprelaten maar konden bedenken. Het heette dat de Lage Landen in de gelukkige periode waarin de katholieke geloofsleer in de Lage Landen werd verbreid door vrome, geleerde en pastoraal bewogen missionarissen een prachtige tuin, wit van bloemrijke oogst, was geworden waarin de gelovige bezoekers tot ware erkenning van de goddelijke Heilsleer waren kunnen geraken door het voorbeeldeloos onderwijs, de buitengewone predicates en de stichtelijke liturgieën die deze zielzorgers hadden verbreid louter uit vaderlijke zorg voor hun heil in het hiernamaals. Een schitterende wijngaard droeg heerlijke vrucht. Reeds stonden de plukkers en rissers klaar om hun zegenrijke werk te doen.

Maar toen was het wilde zwijn van het protestantisme dit weelderige lustoord binnengedrongen, had met de klauwige poten de borders omwoeld, de struiken vernield, de vijvers veranderd in modderige poelen, slechts goed voor muskieten en hondsvissen. Mateloos heil was over de Nederlandse natie gekomen, de kerken waren aan tuchteloze onwil prijsgegeven, heiligenbeelden verbrijzeld, nijvere bedienaren van het sacramentele ambt waren gruwelijk gemarteld en uiteindelijk opgehangen en kloosters, destijds vermaarde oorden van geleerdheid en ingekeerde observantie, volledig met de grond gelijk gemaakt.

Smartelijke vervolgingen en moordpartijen

Hoe smartelijk had het volk daaronder geleden, nu het van zijn heiligdommen was beroofd, vervolgd werd voor zij geloofsuitoefening en aan barbaars vervolgingsgeweld was blootgesteld op basis van dwaalleer en opzettelijke mistastingen in de Openbaring. En zo ging het in prachtig kanselarij-Latijn maar door. Het was niet direct een waarmerk voor tactvol begrip van de protestante vorst, zijn hof, zijn regering en de meerderheid der Hervormde aanzienlijken. Die reageerden dan ook furieus. Veel ondernemers ontsloegen op grote schaal katholieke werknemers, hysterische taferelen ontrolden zich op de straten waar uiting werd gegeven aan enige katholieke ceremonie – uitvaarten, processies, ommegangen, bedevaarten en bidstonden bij kruiswegstaties en Golgothagroepen of calvarieën, en menig Mariabeeldje in een straatnis, eeuwen lang mild beschenen in de deemstering door een gouden olielampje werd de morgen daarop verbrijzeld op de keien gevonden. Het was allemaal

niet alleen onhandig, maar het gewaagde van basale arrogantie. Vooral omdat de onderhandelingen over de uitvoering van het concordaat van 1827 nog gaande waren. Men had op zijn minst de minister van Buitenlandse Zaken aan het Plein moeten laten inlichten door de Keulse internuntius. Dat dat was nagelaten is ongetwijfeld te wijten geweest aan de klunzigheid van de kardinaal-staatssecretaris Giacomo Antonelli, camerlengo van de regerende Pius IX. Die paus zou later nog veel uithalen wat de gemoederen in Nederland wéér mateloos innam tegen de Heilige Stoel.

Zwijsen werd de eerste aartsbisschop van Utrecht. Maar wijselijk liet hij na ceremonieel de kathedra dáár openlijk in te nemen na publieke intocht binnen die stad. En verstandig was ook, dat hij voorlopig niet echt in een aartsbisschoppelijk paleis daar ging resideren met alle openbare pompa van dien. Dat hebben zijn opvolgers daarom ook maar nagelaten. Hij bleef in een fraai herenhuis wonen bij het Brabantse Haaren, Huize Gerra. Omdat hij als Apostolisch Vicaris tot titulair bisschop was verheven op de kathedra van die gelijkkluidende plaatsnaam in het Ottomaanse Rijk, in de provincie Egypte. Zwijsen liet alles na wat de protestanten destijds zou kunnen provoceren of irriteren.

Terughoudendheid van het katholieke volksdeel

En dat was héél wat. Hij herzag verder wel het administratieve bestuur binnen de hem toegewezen dioceses – Den Bosch en Het Sticht – maar onthield zich van alle wijzigingen van het Missale Romanum dat direct was gaan gelden in de *Missio Hollandia*. Hij handhaafde dus ook alle Luikse propria en onthield zich van instelling van nieuwe sacramentaliën in deze gebieden. En ook dat vond bij zijn rechtsopvolgers navolging. Er bleef dus gebeden worden via Heiligen die in

Luik bijzonder veneratie hadden gevonden, zoals Sint Hubertus, Lambertus, Odrada, Odulfus, Rumoldus, Switbertus, Wiro en Servatius. En daarbij werden ook de sacramentalistische liturgieën gehandhaafd. Maar hij ontzag de protestantse gevoelens zoveel mogelijk door geen openbare manifestaties toe te staan rondom de Martelaren van Gorcum, de priesters, opgehangen door de geuzen van Lumey van der Marc, het Wilde Zwijn van de Ardennen na de inname van den Briel in 1572. Het moment waarop het protestantisme scheen

te gaan zegevieren over Holland.

Deze terughoudendheid zouden zijn opvolgers op den duur gaandeweg wel opgeven. Er kwamen wel degelijk bedevaarten naar Gorinchem, waar deze executies hadden plaatsgehad. Maar zoveel mogelijk zonder aanstoot te geven aan hen die destijds merkwaardigerwijze werden aangeduid als “andersdenkenden”.

Universele secularisatie

Totdat in de zeventiger jaren dergelijke aangeblazen folklores vanzelf uitstierven. Wegens de oprukkende secularisatie, moet men aannemen. Deze secularisatie maakte ook een einde aan de bijzondere devotionalia samen hangend met de feesteigens van de Nederlandse bisdommen, de *propria*. Na 1970 wordt ook in de Eindhovense Paterskerk zelden meer gevraagd om Sint Tolentijnsbrood. Het klooster daar is nu niet meer als monastiek oord bewoond. Het staat gedeeltelijk ter beschikking aan bejaarden die daarin appartementen tot hun beschikking hebben gekregen. En de rest van het complex is hotel geworden, de cellen of pupillenruimten dienen vaak als kamers voor de gasten die komen logeren in het voormalige Gymnasium Augustinianum. De schipruimte in de openbare Heilig Hartkerk is omgetoverd in een neutrale ceremonieplaats. De altaren zijn of verwijderd of aan het oog onttrokken door gordijnen aan rails. Men kan ze even wegschuiven om op te zien naar de merkwaardige retabels. Ook die van Sint Tolentijn, die daar met een daapse glimlach zijn dierlievend werk schijnt te doen. Soms breekt de zon door via het zijraam in de zijbeuk en dan schiet het gipsen verguldsel even vonken. *Tempora mutantur*. De tijden veranderen.